

PANHELLENİK KUTSAL ALANLARIN DEĞİŞİMİ; FESTİVALLER, HAMAMLAR, ATLETİZM VE SMINTHEION ÖRNEKLERİ

Davut KAPLAN*

Anahtar Kelimeler: *Kutsal alan • Smintheion • Festival • Atletizm • Roma hamamları*

Özet: Panhellenik kutsal alanlar kurbanların kesildiği, adakların sunulduğu ve geleneksel dinsel törenlerin gerçekleştirildiği dini merkezlerdir. Planlama ve yerleşim açısından özünde altar ve anıtsal tapınağın yer aldığı temenosla çevrili alanlardır. Bu kutsal alanlar zamanla büyük halk kitlelerinin ziyaret ettiği ve katıldığı festival alanlarına dönüşürler. Bu bağlamda festivalleri ve spor organizasyonları ile ünlü dört büyük panhellenik kutsal alanın Yunanistan'da yer alması köklü bir geleneğin göstergesidir. Roma hâkimiyeti ile birlikte sadece bu dört büyük kutsal alan değil, bunlarla yarışır şekilde çok sayıda kutsal alanda festivaller ve olimpiik spor organizasyonları yapılır. Smintheion'da ise kutsal alan yeniden planlanmış ve çok daha uzak bölgelerden gelen sporcularla yapılan agonlar Delphi'deki Pythia oyunlarına eş değer sayılmıştır. İçerik olarak da yine Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia gibi dört büyük panhellen festivalinden esinlenen Smintheia Pauleia oyunları kutsal alandaki köklü değişimin bir başka yansımasıdır. Özellikle ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilen italik hamamlar gibi yeni yapı türleri de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Smintheion, Roma'nın politik ve kültürel gücünü Hellen kutsal alanlarında kültürel birlik ve propaganda amacıyla kullanışına en güzel örneklerdir.

CHANGING OF PANHELLENIC SANCTURAIES; FESTIVALS, BATHS, ATHLETICS AND SMINTHEION SAMPLES

Key Words: *Sanctuary • Smintheion • festival • Athletics • Roman baths*

Abstract: Panhellenic sanctuaries are religious centers where sacrifices are cut, offerings are offered and traditional religious ceremonies are carry out. In terms of planning and settlement, they are essentially surrounded by temenos where altar and monumental temple are located in center. These saancturaries eventually turn into festival sites visited by large masses of people. In this context, the presence of four great panhellenic sanctuaries in Greece, famous for their festivals and sports organizations, is an indication of a rooted tradition. With the Romanization, not only these four great sanctuaries, but also many holy festivals and Olympic sports organizations are held in competition with them. In this period, Smintheion has been re-planned and the agonists made by sportsmen from far wider regiones are considered equivalent to Pythia games in Delphi. In terms of content, inspired by four major panhellen festivals such as Olympia, Nemea, Delphi and Isthmia, Smintheia Pauleia Games is another reflection of the radical change in the sanctuary. Especially in line with necessary needsnew building types have emerged such as italic baths. So Smintheion is the best example of the use of Rome's political and cultural power for cultural unity and propaganda in the Hellenic sanctuaries.

* Doç. Dr. Davut Kaplan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: davutkaplan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5690-1639

Gönderilme tarihi: 12.02.2021; Kabul edilme tarihi: 24.10.2021

Yunan Kutsal Alanlarının Genel Özellikleri

Yunan kutsal alanları başlangıçta açık havada tapınma, niyazda bulunma, sunum yapma, kurban etme ve arınmanın gerçekleştiği ve genelde sınırlandırılmamış ve kutsanmış ağaç, tepe, mağara, kaya, kaynak veya bir altar gibi sembol ile belirlenmiş özel bir yerdi¹. Bu kutsal alanı bazen hayali sınırları gösteren taşlar ya da alçak bir duvar ile belirleme daha sonra ortaya çıktı. Bu alanın merkezi noktası ise kurbanların sunulduğu altardı². Bu sade ve gösterişsiz kutsal alanların bazıları Hellenistik ve Roma Dönemi'ne kadar devam etti. Aslında ilk önce bu basit düzenleme ve işaretlerle tanrının bu alandaki varlığı ima edilirdi. Daha sonra tanrının hayali ahşap veya terrakottadan yapılmış küçük bir heykel şeklinde ortaya çıktı. MÖ.6.yy'dan itibaren ise büyük kutsal alanlar sadece altar değil aynı zamanda tapınak, hazine binası, giriş kapısı, hamam ve sütun dizileri gibi taş yapılarla doldu³.

Bir kutsal alanın işlevi açısından ritüellerinin yanı sıra hamamlar ve yıkanmanın kapsamı Roma dönemine has bir şey değildir⁴. Hamamların ilk ortaya çıkışından itibaren Yunanistan ve Anadolu'da birçok önemli kutsal alan (Harita 1), yıkanma ve temizlenme amaçlı yapılara sahipti. Bu kutsal alanların en önemlileri olan Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia'daki hamamlar, banyo küvetleri, tekneler, duş yerleri ve büyük yüzme havuzları gibi farklı fonksiyondaki çeşitli odalar

ile oldukça ayrıntılı bir şekilde inşa edilmişlerdi. Bu yıkanma işlemleri hamamların tanıtımında ifade edildiği gibi soğuk sudan sıcak su ile temizlenmeye kadar sıralı bir düzeni takip ederdi. Özellikle sıcak su ile yıkanmanın etkisi ve yıkanana verdiği zevk, başta antrenman sonrası atletlerin beden temizliğinde olmak üzere sıcak su sistemlerinin dışında birkaç yenilikle hamamların gelişmesine neden oldu⁵.

Kutsal alanlar yaygın olarak bilinenin aksine sadece dünyevi kötü işlerden ve hareketlerden kurtulmak için ruhen arınılacak bir yer değildir. Bu durumda *panbellenik* kökenli Smintheion'daki hamamları anlamak, yıkanma ve kutsal alan ile olan ilişkilerini ortaya koymak için Yunan kutsal alanlarının genel özelliklerini daha derinden gözden geçirmeye ihtiyaç vardır.

Bir tanrıya adanmış ve kentten izole edilmiş toprak parçası olarak tanımlanan *hieron*⁶, hem tapınma ve kurban gibi işlere sahiplik yapar ve hem de atletizm, şiir, müzik yarışmaların yanı sıra kutsal oyun ve festivaller gibi dünyevi işlere kapı açtığından kutsal olmayan bir alan olarak işlev görürdü⁷. Hatta bazen siyasi sığınma⁸ ve halk için normal barınma, köleler, sürgün politikacılar, dışlanmışlar veya savaştan kaçan vatandaş veya yenilmiş askerler için güvenli ve yağmalanamaz bir alan (*aylum*)⁹ olmasının yanı sıra genelde

¹ Homeros, *Ilyada*, VIII.48; Bremmer 1994, 27-29; Pedley 2005, 29; Yunan altarlari ve tipolojik gelişimi için bkz. Yavis 1949; Kaplan 2007.

² Coldstream 1985, 68; Bremmer 1994, 27-31; Pedley 2005, 29.

³ Bremmer 1994, 32; Pedley 2005, 29.

⁴ Yegül 2006, 47; Yegül 2018, 1-4.

⁵ Renfrew 1985, 16-17; Yegül 2006, 47-48; Yegül 2011, 58-62; Yegül 2015, 252.

⁶ Pedley 2005, 29.

⁷ Renfrew 1985, 16-17; Pedley 2005, 29; Yegül 2006, 53.

⁸ Politik sığınma için bkz. Herodotos 5.71; Samos adasında toplanan 300 erkek çocuk konusu gibi Herodotos 3.48; İsteğe bağlı korumanın prosedürü (*biketveia*) için bkz. Sinn 1993, 95-97, 103; Marinatos 1993, 232; Pedley 2005, 97.

⁹ Tüm ada ve kasaba halkı sığınma amaçlı kullanmıştır. Xenophon, *Hellenica* 4.5; Kutsal alana giren kişi zorla çıkarılmazdı. Ancak kent içindeki kutsal alanlar, yol

halkın bir araya geldiği pazar yeri¹⁰ işlevi de vardı. Kutsal alanlarda yasalar, kararlar, anlaşmalar, sunular yapılır ve onurlandırma, adak ve propaganda amaçlı¹¹ heykeller de yer alırdı. Bu nedenle kutsal alanlar Yunan toplumunun anılarının gizlendiği bir gizli hazine ve toplumsal anıların kaynağıdır¹². Bu toplanma alanı daha kapsamlı düşünülduğünde özellikle iki ya da dört yılda bir yapılan Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia¹³ gibi festivallerde atletler, onların eğitmenleri, rahipler, görevliler, bakıcıların yanı sıra ziyaretçiler, hacılar, yolcular, niyazda bulunan gruplar, siyasi temsilciler, sanatçılar, artistler (oyuncular), tüccarlar, iş arayanlar, köleler, işportacılar, hırsızlar, işi düşen hastalar ve doktorlar gibi farklı görev ve sığfata sahip insanlardan oluşan bir kalabalığa da ev sahipliği yapardı¹⁴. Bu kadar kalabalığı bünyesinde barındıran kutsal alanlarda maddi kalıntı olarak tapınaklar, hazine binaları ve altarlara gibi büyük binaların yanında ikincil derecedeki stoa, konaklama mekânları, misafirhaneler, kulüp odaları, dükkanlar, mutfaklar, çeşmeler ve elbetteki ısıtılmış ve ısıtılmamış türüyle hamamlar en güzel mimari örnekler olarak yer alırlar ve bu kalabalığa hizmet verirlerdi¹⁵.

Tipik olarak kutsal alanlar, kent dışı ve kent içi (duvarla çevrilmiş ve özenle planlanmış) olmak üzere genelde iki grupta incelenen, içerisinde tapınak ve altar olan ve de büyük bir alanı kaplayan topografik ve mimari özellikleri ile (duvarlar, teraslar) ayrılan büyük alanlardır¹⁶. Smintheion gibi Homeros Çağı'ndan beri bilinen ve içerisinde tanrı adına yapılmış tapınak ve altar barındıran iyi gelişmiş bir kutsal alan¹⁷ (Plan 1), Klasik Dönem evresine ait temenos olarak adlandırılan bir duvarla sınırlandırılmış ve kent dışında konuşlandırılmış olmasından dolayı geleneksel bir Hellen kutsal alanıdır. Smintheion, kutsal kaynaktan alan girişine kuş uçuşu mesafe 400 m'lik bir alanı kapsar¹⁸. Antik kaynakların bahsettiği tanrılara adanmış özel koruluklar da düşünülduğünde çok daha geniş bir alanı kapladığı varsayılabilir. Roma Dönemi'nde ise çevresi ile birlikte kutsal olan çok daha geniş alana yayılan plan düzenlemesine sahip olduğu görülür. Antik Çağ'da yoğun nüfusa sahip ve büyük tanrılara adanmış özellikle *Hellen* kutsal alanı olan Smintheion gibi birçok kutsal alanın yanı sıra fazla tanınmayan, yerel kültürlere ayrılmış küçük kutsal alanlarda vardır. Yapılan aktiviteler ve nüfus açısından yoğun olan bu kutsal alanlar kısa bir aradan sonra birçoğu Roma dönemi boyunca yeni bir rağbet ile Yunandaki seviyesine geri dönmüştür¹⁹. Roma dö-

kavşaklarında yer alanlar ve Tainaron'daki Poseidon kutsal alanında olduğu gibi kıyıya yakın olanlar daha çok sığınma amaçlı kullanılmışlardır. Bremmer 1994, 31-32; Pedley 2005, 98, 207.

¹⁰ Kutsal alanlar halkın bir araya geldiği toplanma yerleri olarak diğer kent merkezlerinden farklıdır ve ticaret merkezi olarak da işlevleri vardır. Yegül 2015, 263.

¹¹ Nielsen 1993, 144-146.

¹² Yegül 2015, 263.

¹³ Wiseman, ele geçen portre başları atlet heykellerine yorumlamaktadır. Wiseman 2015, 196-197.

¹⁴ Yegül 2015, 263; Yegül 2018, 1-4.

¹⁵ Bu servislerden bazıları -çadırlar, barakalar, sütun dizileri ve dayanıksız malzemeden yapılmış barınaklar-

temenos civarında ve dışında "köy" şeklinde basit geçici yapılarla karşılanabilir. Yegül 2015, 263.

¹⁶ Sinn 1993, 107; Pedley 2005.

¹⁷ Sourvinou-Inwood 1993.

¹⁸ Erken (Klasik) dönem kutsal alanının sınırları oldukça dardır ve Hellenistik Tapınağı da alan dışında bırakır. Roma döneminde ise kutsal alan çok daha geniş bir alana yayılır. Değirmentepe altından Karşılar Tepe üzerindeki Nekropol alanına ve Gülpınar yerleşimi altındaki mağaralara kadar uzanır ve ortalama 450.000 m² lik alanı kapsar.

¹⁹ Marinatos 1993, 232; Yegül 2015, 263.

neminde Smintheion, Smintheia Pauleia Oyunları ile yeni bir kimlik elde eder ve atletizm yarışmaları açısından ön plana çıkar. Kutsal alandaki hamamların işlevi mimari bölümünde teknik özellikler dikkate alınarak detaylı bilgi verildiği gibi Roma döneminde nasıl bir köklü değişim geçirdiği konusunda tam bir tablo çizmektedir. Özellikle hamamların Roma dönemindeki yeri, kullanıcılarına ve kutsal alana nasıl hizmet vermekteydi sorularına doğrudan Romalılaştırma ile cevap verilebilecek kanıtlar benzer örneklerden yola çıkılarak verilebilir. Küçük buluntular, mimari ve görsel kültür öğeleri kültürel kimliğin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Woolf'a göre Romalılar kendilerini daha çok görsel kültür ile Yunanlar'dan farklı olarak ortaya koymuştur²⁰. Başta özel seramikleri, diğer ihrac ürünleri, sıcak sulu mekânlara sahip *thermae* gibi halk için yapılmış tesisler²¹ ve de gladyatör oyunları, yeni kültürel kimliğin oluşmasında katkı sağlamıştır.

Smintheion'da Arkaik ve Klasik Dönem kutsal alanı hakkında az da olsa antik metinler ve sikkeler dışında son dönem kazıları ile de bilgi edinmek mümkündür. Erken dönemlerin tersine Hellenistik dönem ile birlikte siyasi gelişmelere ve bunun sonucunda imar faaliyetlerinde değişimler görülür. Aleksandreia Troas kenti ile olan bağlantılar, Smintheion ve mimarisinin Romalılaştırma sürecinde geleneksel festival ve spor oyunlarında önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Aralarındaki 35 km lik mesafeye rağmen Aleksandreia Troas ve Smintheion arasında Hellenistik Dönem'den itibaren güçlü bir ilişki vardır ve kutsal

alanın yönetimi politik açıdan bu kente bağlıdır. Son zamanlarda kent ve kutsal alanda yapılan kazılarla ele geçen yazıtlar ve ortaya çıkarılan mimari yapılar kent idarecilerinin ve hatta spor organizasyonlarının yapılış yeri de dâhil Aleksandreia Troas'ın önemli görevler üstlendiğini ortaya koymaktadır. Hamamlar ise bu Romalılaştırma sürecindeki şimdiye kadar ortaya çıkarılan en önemli kanıtlar arasında yer almaktadırlar. Özellikle kutsal alanın kimliği, popülerliği, Akexandreia Troas ile olan ilişkisi, imparatorların ve başişçilerin katkıları, rahiplerin rolü ve başta atletler ve ziyaretçiler ile daha da net bir şekilde ortaya konmuştur. Kutsal alanın alt yapısı ve fiziksel görünümü ise kutsal alanın bürokrasi veya imparatorluk siyaseti ile doğrudan ilişkili olduğunu ve değiştiğini göstermektedir. Bir yerde bu hamamlar kutsal alana özel olarak armağan edilmiş görüntüsünü vermektedirler.

Hamamlar, Yıkama İhtiyacı ve Din

Ritüeller öncesi arınma, Eleusis törenlerinde olduğu gibi bütün kutsal alanlarda el yıkama veya banyo yapma şeklinde gerçekleşirdi²². Yıkamayı ve arınmayı gerektirecek kirlenmenin derecesine göre arınma veya temizlenme sistemleri de değişiklik göstermektedir. Öldürme, doğum, cinsel ilişki ve ölüm²³ gibi durumlar arınma törenleri olarak anılırdı. Özellikle Apollon, kirlenme ve arınma

²² Homeros, *Odysseus*, IV.750 vd; Pedley 2005, 98.

²³ Yunan kültüründe ev halkı ve yas tutanların dışında ve ölenin kirlendiği düşüncesinden dolayı mekân girişine arınma için su dolu vazolar (*perirrhantéria*) veya tekneler koyarlardı. Pedley 2005, 98.

²⁰ Haverfield 1915, 37-47; Woolf 1994, 130.

²¹ Nielsen 1993, 6-9; Yegül 2006, 160-161; Yegül 2011, 65-66.

konusunda kehaneti ile sorumlu tanrı idi²⁴.

Yunan kutsal alanlarında Roma Dönemi'ndeki kullanım süreleri de dahil olmak üzere yıkanma ihtiyaçları ve bu ihtiyacı giderme yöntemleri Yegül'e göre beş ana başlık altında toplanabilir²⁵:

- 1.Ritüelik ve tapınma amaçlı yıkanma ve temizlenme,
- 2.Kült yemeğine başlangıç olarak yıkanma ve temizlenme,
- 3.Atletlerin temizlenmesi,
- 4.Hacılar, yolcular, yerel idareciler ve uzun bir yolculuk sonrası kutsal alana varan ve uzun süre kalmayı planlayan ziyaretçilerin yıkanması,
- 5.Genelde uzun süre kalan dua amaçlı gelenlerin yıkanmasıdır.

İlk iki kategori, kült ritüelinin bir parçası olarak banyo yapma ve yıkanma, yemeğe başlama, sade ve basit olan mimari ihtiyaçları açısından tek bir başlık altında toplanabilir²⁶. Ritüelik yıkanma

sembolik olsa da yapılan işlem gerçektir ve bu amaçla yapılan temizlenme oldukça basitleştirilmiştir.

Gerçek ve tam manasıyla yıkanma ise gövdelerini toz, özel pudra ve yağa bulayarak spor yapan gymnasiumlardaki atletlerin yıkanma ihtiyaçları ile gerçekleşir. Attika vazoları üzerindeki bir *strigilis* ile betimlenmiş oldukça ilkel düzenlemeye sahip gövdelerini temizleyen ve yıkanan atlet tasvirlerine rağmen hamamlardaki soğuk su ile yıkanma olanakları Smintheion hamamlarında görüldüğü gibi oldukça detaylı bir şekilde mimariye yansıtılmıştır. Yunanların basit yıkanma mekânları ve gelenekleri MÖ.1.yy'dan başlayarak Roma yıkanma alışkanlıkları etkisinde artan çok sayıda geleneksel gymnasium ve palaestraya sahip sıcak sulu ısıtılmış hamamları ile yenilenmiş ve yerlerini zamanla Roma geleneklerine bırakmıştır²⁷. Yunan hamamları, sıcak su ile yıkanma mekânları eklenmesi ve yenilenmesi ile Roma hamamlarına tamamen döndürüldükten sonra bile gymnasiumlar ile karşılaştırıldıklarında oldukça ilkel kalmaktadırlar. Bu yüzden gymnasiumlar gibi kompleks yapılar atletleri de çekmiş olmalıdır.

Ziyaretçiler ve dua edenlerin yıkanma ihtiyacı ise geleneksel kutsal alan hamamlarının birinci konusudur ve benzer kutsal alan hamamlarında da aynı amaçla yıkanma vardır. Mimari harcamaları ve ısıtma teknolojileri bakımından bağımsız kuruluşlar olan kutsal alan hamamları, kent hamamlarından ayrılırlar.

²⁴ Sağlık sorunları olanları kehaneti ile sağlık ocaklarına yönlendirirdi ve oğlu Asklepios sağlık tanrısı olarak ihtiyaca yıkanma, içme ve arınma ile cevap verirdi. Pedley 2005, 98-99.

²⁵ Yegül 2015, 264; Bu yıkanma örnekleri dışında Asklepios gibi iyileştiriciye adanmış özel kutsal alanlar da vardır (Asklepios'a adanmış alanlarda büyük sıcak su hamamlarında uygulanan kür tedavileri nadirdir fakat bir tür rüya tedavisi daha yaygındır), fakat daha önemli olarak İtalya-Campania'da Baiae, İngiltere'de Aquae Sulis Hamamı veya Batı Anadolu'da son zamanlarda kazısı yapılan Alliano (tedaviye dönük yıkanma ana aktivitedir ve terapi amaçlı yıkanma Asklepios'un koruması altında veya kutsal suları koruyan yerel tanrılara adanmıştır) gibi gelişmiş termal kentler de mevcuttur. Bremmer 1994, 32-33; Aller 1998, 53, 157; Pedley 2005, 88; Yegül 2006, 49.

²⁶ Ritüelik yıkanma açık havada veya bu amaç için ayrılmış küçük bir odada terrakotta bir tekne veya *perirrhantion* olmaksızın icra edilebilirdi. Orada oda veya hamam suyunu ısıtmak için ayrıntıyla donatılmış düzenleme ihtiyacı olmayabilir. Kült için (MÖ.4.yy'dan 2.yy'a kadar uzanan) çok sayıda yemek odasına sahip

Korinth'teki Demeter ve Kore kutsal alanında hafifçe yükseltilmiş platformlar ve drenajlı küçük, basit hamam odaları ile bağlantılı idi. Daha büyük hamam odalarının bazıları tam eksiksiz beden temizliği için kullanılmaktaydı. Bookidis 1993, s.52; Yegül 2015, s.264.

²⁷ Nielsen 1993, 144-146; Yegül 1996, 20-29; Yegül 2011, 29-36.

Soğuk ve sıcak su ile yıkanma için büyük tonozlu salonlar, müşterek havuzlar, toplantı salonları (sosyal salonlar), vestibül-lerden (giriş salonu) oluşan hamamlar, sürekli bu alanlarda yaşayanların (idareciler, rahipler ve festivaller sırasında yoğun bir kutsal alanının bakıcıları) dışında ziyaretçiler ve dua edenlerin yıkanma ihtiyaçlarına hizmet vermiş olmalıdırlar.

Bir kutsal alanın mimarisi içerisinde yer alan hamamların konumu, işlev ve fonksiyonları ile olan ilişkisi açısından farklılık gösterir. Olympia’da yarım düzine hamam vardır ve hamamlar buldukları konum nedeniyle farklı gruplara hizmet ederler²⁸. Olympia’da hamamların bazıları kutsal alan içerisinde bazıları dışındadır. Kladeos ve Doğu Hamamı misafirhanelere yakın, daha eski hamamlar ise gymnasium yakınında yer alırken atlet ve yarışmacılar içindir. Güney Hamamı (Leonidaion doğusunda) Olympia’nın en büyük “otel” binasındaki ziyaretçilere hizmet verirken Büyük Güneybatı Hamamı atletik kulüp ve hamamdır²⁹. Benzeri Nikopolis Proskenion Hamamı’dır ve Aktium Oyunlarında kullanılmıştır ve konum olarak Apollon’un kutsal mağarasının kenarında yer alan kompleks şeklinde düzenlenmiş anıtsal bir yapıdır³⁰. Delphi’deki Doğu Hamamları temenos duvarının dışında ve ziyaretçilerin kolay ulaşım noktasında, Epidauros Asklepios kutsal alanında Roma Dönemi eklemeleri olan ve kutsal alan ile uyumlu Kuzeydoğu ve Asklepios Hamamı (veya Senatör Sextus Antoninus Hamamı) kutsal alanın ana meydanına birbirine bakar biçimde merkezi olarak yerleştirilmişlerdir. Isth-

mia’daki Küçük Hamam Hellenistik stadi-umun doğu ucuna yerleştirilmiştir ve özellikle Roma döneminde kutsal alanda artan yıkanma ihtiyacına cevap verir³¹. Eleusis’teki Roma Hamamları kutsal alanlara hizmet veren ikincil fonksiyonlarına karşılıklı olarak hamamların kullanımı ve ilişkilerine faydalı ipuçları sunar. Demeter temenosu içerisine yerleştirilmiştir fakat ana girişin sağındadır ve bu hamamlar kutsal alana giren ziyaretçiyi adeta çağır-maktadır. Dükkânlar, konaklama mekânları, konukevleri, çeşmeler ve de küçük bir hamam ile işgal edilmiş kente giden cadde üzerindeki bu hamamlara ilk bina olarak kolaylıkla ulaşılabilir. Bu yoğun cadde popüler bir kutsal alanın hizmet kısmını oluşturan altyapısının önemli bir bölümüdür. Bu hamamlar yıl boyunca kutsal alanın tanrıçanın rahipleri, hizmetçiler ve ziyaretçilerin ihtiyacına cevap vermekteydi³². Smintheion’da ise kuzey-batı tarafında dükkânların yer aldığı kutsal yol kenarında ve kutsal yol ile tapınak arasında heykeller ve adak anıtları ile süslü bir caddeden hamamlara ulaşılmaktadır. Smintheion hamamlarının doğrudan tapınak caddesi üzerinde ve kendilerine en kolay ulaşılacak noktada bulunmaları işlevsel rolleri ve ritüelikle yıkanma ile olan ilişkilerine en güzel dayanak oluşturur.

Kısmen sporcu-hamam ilişkisinde de ifade edildiği gibi Roma hamamlarında genelde bazı tanrılara yer verilmiştir. Ancak tek bir tanrı ve kültüne ait hamam yapısı arama ve ilişkilendirme düşüncesi arkeologlar arasında yaygın bir çıkış yoludur. Herhangi bir tanrı-tanrıçaya ait kült veya ritüellerde kullanılmış herhangi bir nesnenin ele geçmesi, yapıyı o kültün uygulama alanı yapmaz. Sporcuların kul-

²⁸ Pedley 2005, 76-77; Yegül 2015, 265-266.

²⁹ Yegül 2015, 265.

³⁰ Chrysostamou – Kefallonitou 2001, 50-51; Calomino 2012, 104.

³¹ Yegül 2015, 265-266.

³² Yegül 2015, 266.

landıkları hamamlarda sporu ve gücü koruyan tanrı-tanrıçaya, askerinin kullandığı hamamda koruyucu tanrı-tanrıçaya³³, sağlıkla ilgili sorunlarda ise Nemea'da Roma dönemi hamamlarında³⁴ olduğu gibi başlıca uğrak yeri olan ve iyileştirici³⁵ özelliğine inanılan kaplıca hamamlarında şifa tanrısı Asklepios ve Hygeia'ya başvurmak, adakta bulunmak, heykelini hamamda bulundurmamak Roma dini düşüncesinde ve kült uygulamasında vardır. Bu düşünce Smintheion Roma hamamlarında arkeolojik kanıtlarla desteklenmektedir. Ayrıca yazılı belgelere göre Hellenistik ve özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Aleksandreia Troas kentinde bir Asklepios kutsal alanı olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Ancak Smintheion'da hamamların bir tanrı-tanrıçaya adandığını gösteren yazılı belge yoktur. Bu nedenle hamamların inşa edildiği yerlerde (kent, kaplıca başı, su kaynağı, kuyu, garnizon vs) genelde yerel tanrı-tanrıçaların tapınım gördükleri bilinmektedir. Kaynak sularının iyileştirici özelliğinin olduğu yerlerde ilgili tanrı veya tanrıça, çok daha güçlü olarak ortaya çıkar³⁷. Bunun en güzel örneği Hadrian Duvarı yanındaki Conventina Kuyusu'dur³⁸. Daha önce

kutsal kaynak konusunda ifade edildiği gibi olasılıkla MS.4.-5.yy'a tarihlenen Tabula Peutingeriana'da³⁹ bazı yerler Aquae Neri veya Aquae Sulis⁴⁰ gibi 'aquae' prefixi ile ifade edilmektedir ki bu ifade dini tapınmanın epigrafik kanıtı olarak görülmektedir. Bu nedenle yıkanma sadece dünyevi bir temizlik değil⁴¹ Scheid'in güçlü bir şekilde vurguladığı gibi⁴² Roma'nın batısında arınma ritüelinin bir parçasıdır. Galya'da ise kutsal alanlar kentlerden uzaktadır ve hamamlar ile yıkanmanın dinsel boyutu ile ilgili örnekler mevcuttur⁴³. Özellikle Nîmes'teki kaynakların koruyucu tanrıçaları Nymphe'lere adanmış kutsal su kaynaklarının hamamlarla ilişkili olması buna işarettir. Bazı araştırmacılar her ne kadar bu tür ritüelleri sağlık ve iyileştirici yönü ile vurgulamış olsalar da⁴⁴ dinsel yönü de söz konusudur. Pausanias'ın ifadesine göre Smintheion'da Nymphe heykelleri ile süslü bir su kuyusundan bahsedilmektedir⁴⁵. Pausanias'ın ifade ettiği bu kuyu, suya olan ihtiyacından dolayı yine hamamlar yakınında ve hamamlarla aynı su kaynağını kullanıyor olmalıdır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Smintheion'da hamamların herhangi bir tanrıya ithafını gösterir yazılı bir belge bugün için yoktur. Hamamlar, cadde ve kutsal yoldan ele geçen heykel kaideleri (Resim 1) ve adak yazıtları⁴⁶ birlikte düşünüldüğünde kutsal alandaki bütün yapı-

³³ Savunmasız durumda kendilerini koruması için Chesters (İngiltere-Northumberland) hamamlarında Fortuna'ya sunulmuş altar örneği hamamlardan ele geçmiştir. Rook 1992, 35, Fig.25.

³⁴ Marcadé 1957, 415-421.

³⁵ Pedley 2005, 30; Yegül 2013; Trümper 2014, 212-231.

³⁶ Riel 1997, 129.5; Ayrıca *Feranli* (Körüktaş Köyü) civarında Asklepios'a adanmış küçük bir altardan bahsedilmektedir. Lenz 1798, 89; Rizl 1997, 137 (4-5); Ayrıca Aleksandreia Troas kenti yazıtlarının -Apollon Smintheus ve Dionysos dışında- bir kısmı da Asklepios ile ilgilidir. Riel 1996, 8.

³⁷ Guhl – Koner 1896, 507.

³⁸ Allason-Jones 1996, 107-119. Buradaki hamam Roma Dönemi'nden önce de kutsal işlevi olan ve *Aquae Sulis* olarak isimlendirilen kutsal bir mekândır. Hamamdaki tanrıça iyileştirici ve sıcak su kaynaklarında var

olan yerel Kelt tanrıçası Sulis idi. Daha sonra Minerva ile (Sulis Minerva) eşleştirildi ve tapınak-kaplıca kompleksine dönüştü.

³⁹ Miller 1887.

⁴⁰ Laurence ve diğ. 2011, 222.

⁴¹ Yegül 2006, 136-159.

⁴² Scheid 1991; Sauer 1997.

⁴³ Laurence ve diğ. 2011, 222.

⁴⁴ Nielsen 1993, 146; Yegül 2006, 136-159; Fagan 1999.

⁴⁵ Pausanias 3.XII.

⁴⁶ Özhan 2015, 180, 184; Özhan 2016, 261.

ların Apollon Smintheus'a hizmet ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Büyük Hamam'dan ele geçen Apollon Kitharodos'a ait heykel parçası (Resim 2) ise hamamların isimlendirilmesinde de ifade edildiği gibi ele geçtiği yer dolgu toprağı olduğundan hamamla veya hamamın işlevi ile kesin olarak ilişkilendirmek zordur. Mysia bölgesinde yaygın olarak bilinen Apollon Kitharodos⁴⁷, Smintheion'daki festivallerde yapılan müsabakalar içerisinde müzik (*kithara*) yarışmalarına da işaret ediyor olabilir. Çünkü Yunan toplumunun başlangıcından itibaren dini tören ve festivallerde atletizm ve müzik yarışmaları bir arada görülür⁴⁸. Ancak hamam girişinde yer alan heykel kaideleri üzerinde "pythia oyunlarına eşdeğer"⁴⁹ olarak ifade edilen Smintheia Pauleia oyunları ve yazıtlarda geçen suya bakarak kehanette bulunma (*prophet*)⁵⁰ uygulaması, Delphi'de⁵¹ olduğu gibi Apollon sibyllesi ile ilgili verilen bilgiler ve yazıtlardan anlaşıldığı gibi Smintheion'da da vardı. Bu nedenle festivaller sırasında kehanet için gelenler de düşünüldüğünde hamamların

⁴⁷ Rocco 1998; Şahin 1999.

⁴⁸ Özellikle hamam-gymnasium komplekslerinin sayıca artması Doğu eyaletlerde bu duruma işaret eder. Mitchell 1993, 217; Anadolu hamam-gymnasium kompleksleri ve mimari özellikleri için bkz. Yegül 2006, 216-290, Yegül 2011, 179-213; Korinth örneğinde Roma döneminde atletik, müzik ve tiyatro gösterilerinin yapıldığı festival için bkz. Wiseman 2015, 245-246.

⁴⁹ Özhan 2016, 273.

⁵⁰ Kaplan 2015, 84.

⁵¹ Delphi kutsal alanı Yunan kimliğinin merkezi konumunda ve antik Yunan dünyasının en önemli kutsal alanları arasında yer alır. MÖ.6.yy'dan itibaren çok önemli dini ve politik merkez olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle bu rolde kehanet merkezi olması başta kolonizasyon dönemi olmak üzere ön sırada gelir. Smintheion'da yapılan kehanet uygulamasının antik politik ve siyasette etkili veya ne kadar etkili olduğu şimdilik bilinmemektedir ancak Kutsal alana gelen hacıların kâhine danışmaları, Smintheia Pauleia oyunlarına katılmaları, adakta bulunmalarının yanı sıra ihtiyaçlarına cevap veren yapıların artması kutsal alan için önemlidir.

sayıca fazla olmasını daha kolay anlayabilmekteyiz. Özellikle Roma döneminde kutsal alan önceki dönemlerden çok daha fazla ziyaretçi ve sporcu için bir toplantı mekânı haline geldiği anlaşılmaktadır.

Agonistik oyunların varlığı ise kişinin kendi ününü, oyunları organize eden kentin ise saygınlığını arttırmaktadır. Fakat sporcuların dinsel festivallerde performans göstermeleri ve zafer elde etmeleri daha derin bir anlam içerir. Sportif başarıları ve dinsel festivale katılma ile tanrıya bir saygı ve sunumda bulunmuş olmaktadır. Çünkü bütün profesyonel festival organizasyonları dinsel anlam taşır ve başrolde her zaman tanrılar, festivalleri düzenleyenler ve sporcular yer alır. Bu bağlamda bazı atletler Herakles'i bazıları ise Büyük İskender gibi kahramanları ve atalarını, Smintheion'da ise heykel kaidelerinde geçen "Smintheia Pauleia" oyunlarının adına düzenlendiği Apollon Smintheus'u onurlandırmışlardır. Aynı zamanda bu tanrılar sporculara yolculuklarında da koruma sağlamaktadır. Ancak organizatörlerin amacı tanrıyı onurlandırmak değil sadece oyunları organize etmek ve festivallere ilgili tanrıya inanan bir kişi olarak katılmış olmak ve bu inancını göstermektir⁵².

Festivaller, Pazar ve Toplanma Yerleri Olarak Kutsal Alanlar

Festival, Yunan toplumunda ölümlü ve ölümsüzler arasındaki bağı güçlendirmek, tanrılara memnuniyet ifadesi ve kutsal günleri ifade eden dönemdi⁵³. Aynı zamanda kentin de kendi zen-

⁵² Roueché 1993, 50.

⁵³ Festival kelimesinin antik Yunan kültüründe farklı kullanımları (*synodoi, panegyris, theoroi, beorte/heortai, eranos, telete, agon*) için bkz. Cartledge 1985, 100-103.

gınlığı ve sanatını gösterdiği, ayrıca insanların birbirlerini tanıdığı, dini ritüellere katıldığı ve eğlendiği zamandı. Festivaller genelde kentten kutsal alana doğru devam eden bir törensel yürüyüş ile başlardı⁵⁴. Bu festival için Smintheion'a yürüyüş, Alkesandreia Troas kentinden güneye devam eden kutsal yol ve köprü kullanılarak gerçekleşmiştir⁵⁵. Bu festivallerde her yaş, cins ve seviyeden insan bir arada bulunurdu. Böylece kentin dayanışma ve insan sevgisi gösterilmiş olurdu. Kişisel çıkar elde etme amacı bile derin dinsel düşünce ve anlayışın önüne geçmezdi⁵⁶.

Yaygın olmamasına rağmen Yunan kutsal alan hamamlarının sosyal bütünleşmeyi sağlayan ve bu amaçla tasarlanmış en karakteristik birimi, Isthmia Hamamı'nın "Nereid Salonu" (veya oda VI) dur⁵⁷. Kutsal alan hamamının işlevini çok iyi anlatan ve bir hamamın anlam kazanmasında ve öncelikli kullanılmasında en önde gelen birimi olan ana (sosyal salon) salonlardı. Bu yüzden değişik ve belirleyici olan bu salonlar tarafından ortaya konan görev, sosyal ve seramoniktir⁵⁸. Bu salonlar zamanla mimari yeniliklerle ilişkili olarak birçok değişiklik geçirdi. Kuşkusuz yıkanma alışkanlıklarının değişmesine cevap vermek için *palaestra* hatta *frigidarium* ana solana dahil edildi. Yegül'e göre bu hamamların dikdörtgen ve şık bezenmiş salonlarını Roma Dönemi, Geç Antik Dönem *grand salle*, Bizans,

Erken İslami Hamamlar gibi teşhis etmek zor olabilir⁵⁹. Fakat, yıkanmanın kendisi sosyal ve eğlence yaşamının sadece bir parçası idi. Konuşma, öykücülük, müzik ve şiir her zaman Roma yaşamı ve Roma hamamının kültürel ve sanatsal karşılığı olan bileşenleri açısından önemliydi⁶⁰. En kullanışlı yer olarak belki yalnız ve halkın yerleşim dışında ulaşabildiği salon veya hamam salonu, kutsal alanın sosyal önemini artırdığı varsayılmalıdır. Smintheion gibi dinsel ve dünyevi olan, yerleşimden soyutlanmış kutsal alan hamamı ve onun Hamam Salonu, toplantı için ideal yerdi ve eğlence değeri onun etik amacı ile de zenginleştirilmiştir.

Smintheion Büyük Hamam Geç Evre'sinde olduğu gibi "Hamam Salonu" (*apodyterium*), Roma ve Geç Antik Dönem kutsal alanlarının karışık nüfusu ve hafif egzersiz yapan sporculara hizmet veren mekândır. Buna ek olarak bu mekân, geleneksel halk hikâyeleri anlatımı dikkate alındığında hayatta kısacık anların sürekli duyusunu vermektedir. Belki hamam salonunun sıcak ortamında hikâye paylaşımı, tecrübe ve anı, toplumun sosyal iskeletinde gerekli ortak ihtiyaca cevap vermektedir. Kutsal alanın sessiz ve kutanmış alanı, tanrı ve kahramanlara yakın hissedilen toplantı ve sıra dışı yerlerdir. Özellikle her iki dünyanın bağlantı yeri olarak bir kutsal alan ve bu alandaki kutsal alan hamamının salonu veya salon tipi hamam yaratma düşüncesi, Yunanlının yaratıcı kullanımına ilham olmuş ve Ro-

⁵⁴ Mylonopoulos 2006.

⁵⁵ Kaplan 2016.

⁵⁶ Bremmer 1994, 29-32; Pedley 2005, 78.

⁵⁷ Isthmia'daki popüler "ana salon" onun tüccar-hacı-ziyaretçi müşterileri ile fevkalade Bronz Çağı megaronunun yerini almış olmalıydı tıpkı Homerik Yunanistan ve onun kahramanlarının büyük destanlarının yerini almış halk hikâyeleri gibi. Yegül 2015, 265-267.

⁵⁸ Bu salonların olası kökenleri konusunda ve iç dekorasyonu için bkz. Yegül 2015, 268; Klasik Roma hamamlarının iç dekorasyonu için bkz. Nielsen 1993, 42.

⁵⁹ Çünkü Qasr al-Amra'da Umayyad döneminin avcı kulübesi ve hamam kombinasyonu gibi (uzun, basilikal, ana salon resimlerle bezelidir ve Pagan ve İslam geleneklerini bir arada barındıran serbest karışık tema içerir) politiktir ve bu konular yıkanma ve avlanma sahneleri ile hamamın kullanım amacı ile de örtüşmektedir. Grabar 1954, 185-187; Yegül 2006, 322.

⁶⁰ Nielsen 1993, 1-2.

ma döneminde bile kutsal alanda sürekliliğini sağlamıştır.

Kutsal alanlarda yapılan oyunlar Klasik dönemden itibaren halkı da bir arada tutmada önemli bir etken olmuş Yunanistan'da Persler'e karşı birliktelik duygusu aşlamıştır⁶¹. Atletler ise kendilerini yerel bir vatansever olmanın yanı sıra Yunan kültürü ile de bağlantı vesilesi saymışlardır. Özellikle Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia gibi dört büyük *panbellenik* festival⁶² (Harita 1), MÖ.6.yy'dan itibaren Yunan kültürünün temel taşlarından biri olarak düşünülebilir. Böylece festivaller Hellenistik ve Roma Dönemi boyunca Yunan kültür birlikteliğinin ana buluşma noktaları olmuştur. Bu yarışmalar özellikle Roma egemenliği altında Doğu'da özellikle Anadolu'da çok daha baskın bir şekilde ortaya çıktılar⁶³. Agonistik yarışmaların Yunan dini ritüellerinin bir parçası olmasının⁶⁴ yanı sıra bir başka yanı ise üstünlüklerini yarışma (ἀγών)⁶⁵ ile ortaya koyma ve kutsal değerlerini sergileme alanlarıdır. Hatta bazı kentler, Hellenistik krallardan düzenleyecekleri festivallerini kutsal olarak kutlama izni iste-

dikleri ve böylece kentteki oyunların da saygınlığı arttırdıkları bilinmektedir⁶⁶.

Anadolu'da var olan kutsal alanlar poplaritelerini Roma Dönemi'nde de devam ettirdiler. Önceki dönemden farklı olarak daha görkemli, daha kapsamlı ve sayıca fazla bu kutsal alanlar ve festivaller özellikle İtalya yarımadasında yaşayan bazı elitlerin kendilerini Yunan dostu (*philhellen*) hissetmeleri ve imparatorlar tarafından da bunun devam ettirilmesi bir yerde Augustus'un da kültürel devrim⁶⁷, düşünce ve değerlerini sürdürme eğilimi göstermektedir. Yani bir yerde üzerinde fazla tartışma olmasına rağmen önce İtalya'da başlayıp sonra eyaletlere yayılan Romalılaştırma düşüncesi⁶⁸ güçlü bir şekilde festivaller aracılığıyla da başlamış olmaktadır⁶⁹ ve bunu kutsal alan hamamlarında açıkça görebilmekteyiz. Çünkü hamamlar kolonilerde ve ilhak edilen coğrafyalarda inşa edilen ilk binalar arasında yer alırlar. Bu nedenle *panbellenik* ve Roma ayrımı, sürekli kullanılan ve tamir gerektiren hamamları izleyerek ve tarihsel olaylar dikkate alınarak mimari ile birlikte kolaylıkla ortaya konabilmektedir. Böylece Yunan kültürünün bazı unsurlarının İmparatorluk yönetimi altında Augustus tarafından sürdürülmesi ve ardılarının da bunu de-

⁶¹Cartledge 1985, 99-100.

⁶² Bu dört büyük festivalden Olympia en erkenidir fakat festivallerin belirli aralıklarla yapılması MÖ.6.yy'da başlar. Olympia, Delphi (MÖ.586), Isthmia (MÖ.580) ve Nemea (MÖ.573) oyunlarında (ἀγών) Yunanlar ayrıcalıklıdır ve kendilerini göstermenin en güzel yoludur. Böylece savaşa asker yetiştirme amacı da taşır. Brooner 1971, 169-187; Boeft – Bremmer 1982, 391; Miller 2004, 31-86, 112; König 2005, 59; Laurence 2012, 16, 47; Shear 2012, 160, 164; Wiseman 2015, 193-246; Özhan 2016.

⁶³ Mitchell 1993, 217-218.

⁶⁴ Miller 2004; Mylonopoulos 2006, 93-94 (dn.104); Kyle 2015, 78-79.

⁶⁵ Yarışma anlamında Yunanca (ἀγών) kelimesine akrışlık Latince'de katılımcılardan daha çok izleyenleri işaret eden *ludus* ve *munera* kelimeleri kullanılmaktadır. Laurence 2012, 58.

⁶⁶van Nijf 2003, 271; Laurence 2012, 53.

⁶⁷ Spawforth 2012.

⁶⁸ Örsted 1985; MacMullen 2000; Mattingly 2004; Hingley 2005; van Dommelen-Terrenato 2007; Stek 2014; Versylus 2014; Romalılaştırma konusunda en erken tartışmalardan birisi Rostovtzeff'e aittir ve "baskın devlet ve toplum tarafından sunulan yüksek yaşam stiline doğal çekiciliğinden kaynaklı" olarak yorumlar ve bundan dolayı da eyaletlerin doğal ve isteyerek Roma kültürünü kabul ettiğini düşünür. Bkz. Rostovtzeff 1957, 131-139.

⁶⁹ Augustus tarafından ilk oyunlar Yunan geleniğindeki agonistik oyunlardır ve Aktium zaferi sonrası Neapolis'te (Aktian Oyunları) ve yine Napoli'de (Stephanik) başlar ve diğer imparatorlar tarafından devam ettirilir. Laurence 2012, 58-69.

vam ettirmesi ile devamlılık sağlanmıştır. Bu bağlamda *panhellenik* oyunların genelde savaşlar için eleman kazanmak amacıyla yapıldığına da inanılmaktadır. Atletizm konusunda da ifade edildiği gibi en büyük katkı Augustus ve kayınbiraderi Agrippa'dan gelir ve kutsal alanlarda kutlanan bu oyunları desteklemişlerdir. Suetonius'a göre Augustus hayatının son günlerinde Napoli ve Capri'deki atletizm antrenmanlarını izleyerek geçirir ve yolculukları sırasında kültürlerin birleşimi için uğraşır ve hatta kendi onuruna düzenlenen ve her beş yılda bir yapılan atletizm oyunlarına izleyici olarak katılırdı⁷⁰. Bu destekle kendisini Yunan kültür kimliği içerisinde görenler de⁷¹ çok daha geniş coğrafyada bu kültürü yaşama imkânı bulmuş ve bir taraftan da *panhellenik* duygusunun artmasını sağlamıştır. Bunun bir başka yansıması ise Yunan ve Roma kültürleri tekdüze bir varlık göstermezler ve başta Akdeniz'e komşu kültürler olmak üzere diğer farklı kültürlerden etkilenmişlerdir⁷². Örneğin hamam, zafer takları ve su kemerleri (*aqueductus*) gibi Roma kültürünün so-

mut örnekleri olan yapı tipleri yerli Yunan kültürüne bir eklenti olarak doğu eyaletlerinde de inşa edilmişlerdir fakat hiçbir zaman Yunan kültürünün görünüşünde bir değişiklik yapmamıştır. Aynı şekilde *agonistik* oyunlar da mimari gibi eski geleneksel çizgide kutlanmaya devam etmiş ancak yeni Romalı özellikler de kazanmıştır⁷³. Festivaller bu anlamda Yunanlı olma bilincini geliştiren ve ayakta tutan bir unsurdur.

Festivaller ile birlikte kutsal alanların da çehresi değişmeye başlar. Roma hamamları panhellenik kutsal alanların tümünde inşa edilmişlerdir⁷⁴. Buna rağmen Roma hamamları sadece kutsal alanlarda görülmezler imparatorluk kentlerinde atletik festivallerin hayat bulduğu ve kentlerinde eğitim ihtiyaçlarını gideren mekânlardır. Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia gibi kutsal alanlarda agonistik festivaller⁷⁵ her zaman panhellenik kültürün ana bağlayıcı unsuru idiler. Hellenistik dönemden itibaren sayısı artan kutsal agonistik festival ve oyunlar birbirine benzer olmakla birlikte program olarak kentler arasında değişiklik göstermekte ve özellikle Roma döneminde yaygın olarak MS.2. ve 3.yy'da bölgesel olarak da görülmektedirler⁷⁶. Agonistik oyunların sonradan düzenlenen örneklerinde bağış miktarı ve oyunların konumu bazen yapıldığı bölgedeki askeri hareket ve eylemlerle örtüşebilmektedir⁷⁷. Özellikle Roma imparatorluğunun Doğu (Asia ve Suriye)

⁷⁰ Suetonius'a göre "Romalıların Yunanca konuşmaları, Yunanlılar gibi giyinmeleri, Yunanlıların da bunun tersini yapmaları için ısrar eder" ve atletizmle uğraşanlara Roma giysileri ve Yunan pelerini dağıtır. Yegül 2006, 53 (dn 12).

⁷¹ Gleason 1995, 3-20, 131-168; König 2001; Favorinus'un Yunanlı kimliği ve Yunan *paideia*'sının yaygınlığı üzerine detaylı bilgi için bkz. Wallace-Hadrill 2008, 4-7, 41, Chapter 2; Hellenik kimliğin ortaya çıkması MÖ.8-7.yüzyıllarda kendisini mitlerle gösterir ve Akha, Ion, Aeol ve Dor gibi etnik gruplar kendilerine kahraman atalarını köken olarak gösterirler. Hall 2002, 24-29; Herodotos'un "... Hellen yurdu duygusu var: kanımızla, dilimizle, aynı tanrılara tapmakta oluşumuzla, kurbanlarımızla, zevk ve töre ortaklığımızla bağlı olduğumuz Yunanlılar'a ibadet etmek Atinalılar için iyi olmaz..." olarak ifade ettiği gibi (Herodotos 8.144) birçok konuda ortak değerler taşıyan bir toplumdun bahsetmekte ve Pers savaşlarını müteakiben soy olarak köken yerini kültürel kimliğinin aldığı anlaşılmaktadır.

⁷² Erskine 2005; Wallace-Hadrill 2008, 7.

⁷³ Hall 2002, 189-205.

⁷⁴ Yegül 2015, 247-268.

⁷⁵ Brooner 1971, 169-187; Remijsen 2011, 97-109; Anadolu agonistik festivalleri için bkz. Mitchell 1993, 217-225.

⁷⁶ Newby 2005, s.272-276; Laurence 2012, 45-46; Yegül 2018, 1-4.

⁷⁷ Ziegler 1985, 67-119; Millar 1993, s.399; Wallner 1997; König 2005, 63.

eyaletlerinde MS.3.yy'da görülen huzursuzluk ve Perslerde olduğu gibi taht kavgaları ile başlayan doğudaki sorunlar, Romanın askeri ihtiyacı artırmıştır. Ancak Roma döneminde kutsal alanların her tarafta büyük değişim geçirmesi Smintheion kutsal alanı için de geçerlidir⁷⁸. Bu yüzden Smintheion'daki Smintheia Pauleia oyunları kutsal agonistik festivaller olan ve Roma imparatorları tarafından desteklenen⁷⁹ Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia kutsal agonistik oyunlarına eşdeğerdi ve eşdeğer yarışmacılarla kutlanmaktaydı⁸⁰. Son dönem araştırmaları ile ortaya çıkarılan yazıtlarda⁸¹ agonistik oyunların Aleksandreia Troas kenti tarafından Smintheia (Σμινθεια), Smintheia Pauleia (Σμινθεια Παύλεια) ve Pythia (Πύθια) adı altında düzenlendiğini göstermektedir⁸². Birden fazla oyunun olması MÖ.1.yy ile MS.2.yy arasında doğu eyaletlerinde değişen siyaset ve propagandanın bir göstergesi olabilir⁸³. Ancak oyunlardan bir kısmını düzenleyen kentin Aleksandreia Troas olduğu kesindir fakat oyunların ilk ne zaman yapıldığı⁸⁴ ve ya-

pıldığı alan konusunda yeterli bilgi yoktur. Aleksandreia Troas'ta yapılan en erken agon MÖ.2.yy'a tarihlendirilmektedir⁸⁵. Son zamanlarda ele geçen yazıtlar bu oyunlar ile ilgili bilgileri de artırmaktadır. Özellikle Aleksandreia Troas'tan ele geçen ve MS.134'e tarihlenen bir yazıt, imparator Hadrian'ın deklerasyonu olarak bölgesel sporcuların katılabilmesi için oyunların kademeli olarak düzenlenmesi gerektiğinden ve agonistik oyunlarda ekonomik zorunluluk durumunda yapılması gerekenler başta olmak üzere sanatçı ve atletlerin hak ve statülerinden bahsetmektedir⁸⁶. Bu konuda Herodes Atticus gibi zengin kişilerin özel teşebbüslerinin de kutsal alanların değişmesinde etkili olduğu bilinmektedir⁸⁷. Özellikle temenos dışına kadar taşan misafirhaneler gibi yenilikler ise ziyaretçilerin kutsal alana bakışları ve kutsal alanların fiziksel görünüşü açısından Isthmia ve Olympia'da⁸⁸ olduğu gibi Roma dönemindeki değişimine ışık tutar. Smintheion gibi kent dışı kutsal alanlar genelde toplanma yerleri olarak diğer yerleşim merkezlerden arındırılmışlardır. Başta dinsel işlev dışında ticaretin yapıldığı ve kırsal yerleşimlerin pazarları olarak görülürler⁸⁹. Ayrıca kutsal alanların manevi doğası ve tanrı huzurunda çare arama, halk ile kutsal alan arasında özel bağ kurar. Hatta buralarda

⁷⁸ Ele geçen Geç dönem graffiti seramik parçası üzerindeki iki savaşı (veya sporcu) betiminden de anlaşıldığı gibi oyunlar popülaritesini hala korunmaktadır.

⁷⁹ Levick 1996, 664; Remijsen 2011, 107.

⁸⁰ Boeft - Bremmer 1982, 391; Miller 2004, 31-86, 112; Laurence 2012, 16; Shear 2012, s.160, 164; Özhan 2016.

⁸¹ Cook, daha önce Smintheion, Aleksandreia Troas ve çevrede tespit edilen yazıtlardan dolayı başta Smintheion yazıtlarının miktarı konusunu dile getirirken burasının yazıt deposu olduğunu ifade eder. Cook 1988, 16.

⁸² Bu yazıtlardan yola çıkarak Alkesandreia Troas kenti tarafından düzenlenen üç *agon*'un varlığı belirtilmektedir: Smintheia Pauleia (Σμινθεια Παύλεια), Aleksandreia Troas'taki Smintheia (Σμινθεια ἐν Ἀλεξανδρειαί τῆς Τρωάδης/ἐν Τρωάδι Σμινθεια) ve Aleksandreia Troas'taki Pythia (Πύθια ἐν Τρωάδι) bkz. Özhan 2016, 257-275.

⁸³ Weiss 1996, 157-173.

⁸⁴ Robert'in Hamaksitos'un MÖ.2.yüzyılın ikinci çeyreğinde Aleksandreia Troas topraklarına dahil olmasıyla ilgili görüşüne atıfta bulunan Cook ise Πύθια ἐν Τρωάδι yerine Smintheia agonistik festivallerinin Aleksandreia

Troas için ana festival olabileceğini ifade eder. Frisch 1975, no 125; Cook 1988, 16, dn.30; ayrıca detaylı bilgi için bkz. Özhan 2016.

⁸⁵ Cook 1988, 16 (dn.30); Özhan 2016, 274-275.

⁸⁶ Petzl-Schwertheim 2006, 10, Res.28-32; Jones 2007, 154 (1.3); Potter 2010, 351-371; Remijsen 2011, 107.

⁸⁷ Schmitz 1997; Pedley 2005, 206; Kutsal alanlarda varlıkları güçlü bir şekilde hissedilen ve Roma'nın politik dünyasında önemli rol oynayan Herodes Atticus ve eşi Regilla'nın Roma imparatorluk ailesi ile olan ilişkileri için bkz. Ameling 1983; Tobin 1997, 291.

⁸⁸ Yegül 2015, 247-268.

⁸⁹ Cartledge 1985, 99-103.

yasalar, kararlar, anlaşmalar, sunular ve heykeller vardır; halka ait anıların kaynağı ve bir kültür-yaşam deposudur⁹⁰. Olympia ve Isthmia ve de Smintheion gibi büyük bir Yunan kutsal alanı düşünülürken atletler, onların eğitmenleri, rahipler, görevliler, bakıcıların yanı sıra ziyaretçiler, hacılar, yolcular, niyazda bulunan gruplar, siyasi temsilciler, sanatçılar, artistler (oyuncular), tüccarlar, iş arayanlar, köleler, işportacılar, hırsızlar, şifa arayan hastalar ve doktorlar ile kalabalıklaşır⁹¹. Bütün bu sosyal kaynaşma Roma döneminde çok daha büyük bir festival şeklinde gerçekleşmekte ve erken dönem tapınak ve altar çevresinde cereyan eden tören ve ritüellerin kapsamını da genişletmektedir. Bu bağlamda hamamlar ritüelikle yıkanmadan çok festival sırasında doğal ihtiyaçları karşılamak için kullanıldığı Roma Dönemi'nde çok daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Smintheion'daki atletik oyunlar, Anadolu ve Yakın Doğu'da organize edilen festivaller gibi kendilerine Olympia (*Isolympic*) ve Delphi'yi (*Isopythia*) model olarak almışlardır⁹². Bu nedenle Delphi ve Olympia oyunları ile eş tutulan Smintheion'daki Smintheia Pauleia da bu düşüncenin ve değişimin varlığının bir belgesidir. Ayrıca erken dönem temenos duvarı dışına taşan ve Hellenistik Dönem Apollon Smintheus Tapınağı'nı ve hamam yapılarını içine alan bir kutsal alanın varlığı, Smintheion'da çok net görülmektedir.

Her ne kadar kutsal alana giriş kapısı⁹³ henüz ortaya çıkarılmamış olsa da kutsal yoldan itibaren alanın mimari anlamda bir bütün olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Smintheion Roma hamamları göstermektedir ki Roma döneminde Pythia oyunları ile eş tutulabilmek için kutsal alan modernize edilmiş ve genişletilmiştir. Bu düzenleme Roma İmparatorluk Dönemi'nde gözle görülür şekilde kendini göstermektedir. Kutsal alandaki mimari değişim Yunan ve Roma Dönemi arasındaki değişimi, ilişkiyi ve kutsal alanın sürekliliğini de ortaya koyar. Smintheion'da çok sayıda Roma Dönemi mimari yapısı vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi özenli inşasıyla ve sürekliliği ile Büyük ve Küçük Hamam, Batı Hamamı, su ile ilgili yapılar, cadde, kutsal yol ve Podyumlu Yapı ile donatılmıştır. Böylece kökenlerini Troia'ya bağlayan ve tanrı Apollon ile ilişkileri göz önüne alındığında Romalıların Smintheion'a ilgisi noktasında hem

⁹³ Başta Apollon Smintheus Tapınağı olmak üzere Smintheion ile ilgili ilk araştırma yapanların kutsal alan sınırı veya *propleiası* ile ilgili ifadeleri dikkat çekicidir. Bunlardan biri Pullan'dır ve Çelenbağları (Gülpınar'ın Tuzla Ovası'na açılan noktadaki dar boynu) civarına dağılmış tapınak mermerleri ve yazıtlı heykel kaide parçalarının yoğunluğunu dikkate alarak burada Propyleia'nın olduğunu ifade eder. Cook 1973, 230, Özgünel 2001, 31; Özellikle ilk ziyareti sırasında bir duvar gördüğünü ve bu duvarın Strabon'un bahsettiği Sminthia yerleşimlerinden biri olduğunu ifade etmesine rağmen, Cook'un yapmış olduğu gezilerde Çelenbağları civarında bir yerleşimin olmadığı ifade edilir. Ayrıca burada fazla dikkate değer olmayan bloklardan yapılmış bir çeşmenin varlığını Reinach'tan aktarır. Cook, hemen yolun solunda kendisine gönderilen Pilav Tepe'nin ise büyük bir tuğla mezar olduğunu, içerisinden altın ve diğer malzemeler çıktığının kendisine aktarıldığını ifade eder. Cook 1973, 230; Yapmış olduğumuz geziler sırasında Pullan'ın ifade ettiği blokların kutsal alandan taşındığı (Özgünel 2001, 31), Reinach'ın çeşmesinin köye ait geç dönem bir yapı olduğu ve Cook'a anlatılan Pilav Tepe'nin ise doğal bir kaya olduğu anlaşılmıştır. Kutsal alanın propleia'sı ise henüz kazılar devam ettiğinden ve olası giriş bölümü tamamen kazılmadığından bilinmemektedir.

⁹⁰van Nijf 2000, 176-200; van Nijf 2001; Newby 2005; Hadrian'ın Aleksandria Troas'taki festivaller ile ilişkisi için bkz. Petzl – Schwertheim 2006.

⁹¹Cartledge 1985, 99-103; Pedley 2005, 47; Yegül 2015, 263.

⁹²Farrington 1997, 32-43; Laurence 2012, 45-46, 53, 94.

kendi sakinleri hem de Romalı vatandaşlar tarafından ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca hem politik hem de mitolojik bağlantılarını Troas coğrafyasında Apollon Smintheus Kutsal Alanı'nı anıtsal mimari ile donatarak ve spor oyunları organize ederek güçlendirmektedirler. Bir yerde Romanizasyon kutsal alanın fiziksel görüntüsü ve yapılan spor organizasyonları ile gerçekleştirilmiştir. Çünkü Roma döneminde yol ve hamamlar ile modernize edilmiş kutsal alan, Roma imparatorluğunun imparatorlar, Roma vatandaşları, profesyonel atletler ve katılımcılardan oluşan yeni ve çok kültürlü yapısına da uygundur. Böylece gelenekselliği de barındıran geçmişi, bugünü ve yarını birbirine bağlayan ana unsur Smintheion gibi bu kutsal alanlardır.

Smintheion Mimarisi İçinde Hamamlar'ın Yeri ve Kutsal Alanın Değişimi

Smintheion'da Roma varlığını güçlü bir şekilde hissettiren en önemli değişim kutsal alanın kadastral olarak değişimidir (**Plan 1**). Panhellenik kültürün bir parçası olan kutsal alanlarda ise Apollon Smintheus Tapınağı ve genel plan düzenlemesi gibi iki önemli özellik ile ön plana çıkmaktadır. Oysa bir kutsal alanı meydana getiren çok sayıda yapı mevcuttur. Ancak bunlar Hellenistik döneme tarihlenen Apollon Smintheus Tapınağı dışında anıtsal Roma mimarisi altında kaldıklarından fazla bilgi vermezler. Ayrıca bugüne kadar yapılan çalışmaların tapınak odaklı olması ve ön planda tutulması, Roma dönemi Smintheion'u hakkında bilgileri de toprak altında kalmasına neden olmuştur ki bu durum Bizans dönemi için de geçerlidir. Özellikle Roma ile

Yunan toplumunun tanıştığı dönemden itibaren kutsal alanların fonksiyonları da görünüşleri gibi büyük oranda değişmeye başlamıştır⁹⁴. Çünkü Roma ile birlikte yeni yapılar ve bunların kutsal alan ile birlikteliği farklı kurum ve idarelerin de bir araya gelmesini ve tapınaktan en önemsiz görünen kanalizasyona kadar birlikte çalışmalarını gerekli kılmıştır. Bunlar arasında benzer örneklerde olduğu gibi⁹⁵ yapıları adayan kişiler, kutsal alan görevlileri, bağlı olduğu kentin yöneticileri, bölgeden veya dışarıdan gelen inşaatçı ve sanatçıların tümü kutsal alanın da yeni konseptini ortaya çıkarmaktadır.

Kutsal alan mimarisi doğrudan kutsal alanın kullanımı ile ilişkili olan yapılardan oluşur ve hem fiziksel hem de işleyişi ile bağlantılı olarak ortaya çıkar. Örneğin Smintheion'da kentlerden kutsal alana ulaşımı sağlayan yol ve caddeler ziyaretçilerine hizmet ederken su temini ve kullanılan suyun dışarı atılması için altyapının ana unsurları, meslek sahiplerini alana çekerler. Başta ziyaretçilerden atletlere kadar farklı insan gruplarının temizlik, barınma, yıkanma, yeme-içme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarını gideren konut ve hamamlar ise önde gelen yapı gruplarını oluştururlar ve bu yapılar sürekli olarak birbirleri ile ilişkilidirler⁹⁶. Ancak bu ilişki görselden çok işlevsel olmaları ile bağlantılıdır. Bu yapıların en önemli işlevi, tapınmaya gelen kişileri, atletleri ve diğer grupların birbirleri ile olan ortak noktalarını vurgulamak ve tanışmalarını, görüşmelerini sağlamaktır. İşte bu noktada festivali izleyen çeşitli gruplar arasında ziyaretçiler ve atletler ön plana çıkmaktadır.

⁹⁴ Pedley 2005, 205; Scott 2010.

⁹⁵ Bender 1993, 1-2; Scott 2013; Robinson 2016, 3-14.

⁹⁶ Doxiades 1972.

Bu bağlamda Yunan kültür ve kimliğine karşı Romalılar ne tür yapısal değişiklikler ortaya koymuşlardır? Bu konuyu hamamlar net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü Yunan kutsal alanlarındaki oyunlar ve mimarının Roma dönemindeki değişimi net bir şekilde kutsal alan ruhuna uyan temizlik yapıları ile görülür⁹⁷. İmparatorların Yunan spor oyunları ve festivalleri ile ilgilenmeleri⁹⁸, *philhellen* düşüncesinde olduklarını ve de Roma'nın gücünü göstermenin en güzel yoludur ve kutsal alandaki yapıların ve festivallerin sosyal yönünü vurgular. Bu nedenle Olympia, Nemea, Delphi ve Isthmia'da görüldüğü gibi kutsal alanlarda yapılan değişiklikler ve yeni bina eklentileri bu düşüncenin çok daha vurgulayıcı örnekleridir⁹⁹. Smintheion'da uygulanış şekli ile Roma Dönemi'nde yapılan binalar tapınak gibi anıtsal mimari değil daha çok su yapıları, hamamlar, yol ve konutlar gibi festivaller sırasında ihtiyaç duyulan ve ziyaretçilerin rahat etmesini sağlayacak gerekli alt yapıyı oluşturan mimari ile ön plana çıkmaktadır¹⁰⁰.

Roma imparatorluk sınırlarının ulaştığı her bölgede hamama rastlanır ve Smintheion hamamları da bu durumun dışında tutulamazlar ancak Smintheion hamamlarının kutsal alan hamamı olmaları ile farklı bir kategoride değerlendirilmelidirler. Mimari bölümünde de ifade edildiği gibi şüana kadar ortaya çıkarılan farklı evrelere sahip üç hamam yapısı¹⁰¹,

Olympia gibi sayıca fazla¹⁰² olmasa da her yerleşimde bir veya iki tane bulunan ve de kutsal alan ve festivallerin ana unsurlarından biri olan hamamları ön plana çıkarılmaktadır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Smintheion'da *aqueductus* olmayışı ve yetersiz su miktarı, depoların sayıca hamamlardan fazla inşa edilmesinin nedenidir¹⁰³.

Smintheion'da Apollon Smintheus kutsal alanının merkezini işgal eden, yaklaşık 1.800 m² lik alana kurulmuş hamamlardan Büyük Hamam, orta büyüklükte bir yapıdır. Kuzey-doğu, güney-batı yönde yerleştirilmiştir ve Küçük Hamam ile birlikte belli bir plan dâhilinde ele alındıkları anlaşılmaktadır. Evreleri ile birlikte yoğun olarak MS.1-4.yy arasına tarihlendirilen hamamlar, Roma İmparatorluk idaresi altında kutsal alana eklenmiş son büyük yapılar arasında yer alırlar. Yapıların hamam olarak kullanıldıkları son dönem Geç 4. yy'dır, terk edilmiş ve yıkılmışlardır¹⁰⁴. Aynı zamanda bu hamamların su ihtiyacını karşılayan ve Roma hamam kompleksinin parçası olan farklı boylarda ve tiplerdeki depolar da aynı döneme tarihlendirilmektedir.

Birbirlerine yaklaşık 75 m uzaklıkta yer alan Smintheion Büyük (27/30x53 m) ve Küçük Hamam (35x32 m) parselleri, sıkı bir şekilde cadde ve yollara para-

⁹⁷ Poehler 2011, 153-154; Laurence 2012, 7.

⁹⁸ Millett 1990, 80; Woolf 1994, 16-22; MacMullen 2000, 16-22; Laurance 2012, 58-69.

⁹⁹ Boeft – Bremmer 1982, 391; Miller 2004, 31-86, 112; Pedley 2005, 76-77; Shear 2012, 160, 164; Wiseman 2015, 193-196.

¹⁰⁰ Kaplan 2018.

¹⁰¹ Smintheion'da öngörüldüğü gibi 2020 yılı kazı çalışmaları ile üçüncü bir hamamın varlığı kesinleşti. Praefurnium ve caldarium mekanlarına yapılan sondaj

ile yapının gelişmiş mimariye sahip olduğu, ısıtma sistemlerinin Smintheion'daki diğer hamamlarla ortak yani İtalik özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Üzerinde geç antik dönem yapılarının olması ve çalışmaların yaz aylarında sürdürülmesi nedeniyle Batı Hamamı olarak isimlendirilen bu hamamın ortaya çıkarılması gelecek kazı sezonlarında gerçekleştirilecektir.

¹⁰² Olympia Zeus kutsal alanında 7 hamam vardır. Laurence 2012, 103.

¹⁰³ Kaplan 2013a, 81; Kaplan 2013b, 101-116; Kaplan 2015, 65-92; Kaplan 2018, s.5-16, 89-106.

¹⁰⁴ Kaplan 2013a, 81-100; Kaplan 2015; Kaplan 2018, 17-66.

lel ve birbirlerine doğru açılarla bağlı mekânlardan oluşmaktadır (**Plan 1**). Girişinde heykel kaidelerinin olduğu (**Resim 1**), Kuzey-doğu, güney-batı yönde uzanan Büyük Hamamın mekânlarından üçü ısıtılmışlardır; apodyterium olarak isimlendirilen Hamam Salonu ise kuzeydoğu köşeyi işgal eder ve hamamı girişine yerleştirilmiş en büyük mekândır. Frigidarium ise sıcak mekânlar ile bu Hamam Salonu arasında yer alır ve tüm mekânlara geçit veren merkezi konumdadır. Hamama giriş kuzey-batıdan sağlanmıştır. İkinci bir giriş ise güney doğudan hizmetli koridorundan sağlanan ve işlevine uygun dar giriştir. Eğer bir *palaestra* varsa o da batıda veya doğudaki henüz kazılmayan düz alanlarda olmalıdır.

Her iki hamam da ele geçen mermer levhalar ve taban mozaiklerine göre Romalı (*İtalik*) karakterde ve çok güzel bir şekilde dekore edilmişlerdir. Korunmuş zeminler mozaik ve kalker levhalarla, duvarlar ise yine ince ve kaliteli mermer levhalarla kaplandığını göstermektedir. Büyük Hamam'ın Freskli mekânı bitki bezemeli polykrom stucco ile kaplanmıştır. Duvar resimlerine ait bazı kanıtlar (bitkisel veya yuvarlak hatlı desenler) vardır. Bu stucco düzenlemeli mekân tedavi ve dinlenme gibi özel amaçla yönelik olmalıdır. Hamam salonunda mermer kaplamalara dair bazı örnekler ve mermerden kemer kaplama parçaları ele geçmiştir. Büyük Hamam mimari düzenleme ve bezeme ile boyutları açısından açık ara Roma Kutsal Alan Hamamları içerisinde en çarpıcı örneklerden birisidir. Kısaca vurgulandığı gibi Hamam Salonu (*apodyterium*), dikdörtgen düzenlemesiyle sportif ve sosyal işlev açısından odak noktayı teşkil eder ve benzeri hiçbir ha-

mamda şimdilik yoktur ve üniktir¹⁰⁵. Ele geçen heykel parçaları (**Resim 2**) ve sporcu heykel kaidelerindeki betimleme (**Resim 3**) ve oyunların ismi ve de hamamın ünük düzenlemesi kutsal alanın onuruna yapıldığı ve birincil olarak tapınılan Apollon Smintheus'a işaret eder. Bu durum faydacı gücüne inanılan, törensel ve çok yönlü tanrıyı onurlandırıcı özelliği ile de örtüşmektedir¹⁰⁶. Özellikle Sprocuları onurlandırma (?) amaçlı hamam girişindeki Mermer Salon'un (Nişli Yapı) (Plan 1-2) başta Roma hamamları ile olan ilişkisi popüler seviyede merak uyandırıcı boyutta bir konudur¹⁰⁷.

Smintheion'daki Roma Hamamlarının mimari düzenlemesi genelde "Tek eksenli", "dizili" veya "Sıra tipi"¹⁰⁸ olarak bilinen bir düzenlemenin takipçisidir. Sıra tipi plan büyük, belirgin, sıklıkla diğer ısıtılmış mekânlar, frigidarium ve soyunma/egzersiz amaçlı Hamam Salonu ile ilişkili dikdörtgen ana mekân olarak karakterize edilir. Tipik olarak, Smintheion hamamlarında olduğu gibi, paralel ısıtılmış mekânlar planda bir hat üzerine dizilmişlerdir ve ısıtılmamış mekânlar iki hamamda da farklı odalara açılırlar. Her iki hamamda da frigidariumun soğuk havuzları mekân dışına doğru çıkıntılı bir şekilde ve taban alt seviyesine yerleştirilmişlerdir. Smintheion hamamlarında frigidarium merkezi mekândır ve diğer tüm

¹⁰⁵ Kaplan 2013; Kaplan 2015; Kaplan 2018, 24.

¹⁰⁶ Kaplan 2015.

¹⁰⁷ Not edilmesi gereken önemli nokta kutsal alan ortamında bu salonun dahil edilmesi veya katkısı, arka cephedeki 5 niş düzenlemesi ile hareketlendirilen iç cephe ve bu cepheleri kaplayan renkli mermer levhalar ve heykel kaideleri en dikkat çeken ayrıntılardır. Bir hamamda sporculara verilen önem sanki benzeri görülmemiş şekilde öne çıkarılmıştır.

¹⁰⁸ Krencker 1929, 177, Abb.234; Guhl – Koner 1896, 396; Yegül 2006, 17, 22-29, 48, 60; Fagan 2011, 359; Yegül 2011, 34-36.

mekânlar ile doğrudan bağlantılıdır. Büyük Hamam'daki Hamam Salonu benzer hamamlardaki Ana Salon ("sosyal salon", Fransızca *grand salle*) belki de kendi içinde özel düzenlenmiş bir mekân olmalıdır ve iç düzenlemesi ve mekânın çoklu kullanımına işaret etmekte ve düzenlemenin boyutsal çeşitliliğine bir anlam katmaktadır¹⁰⁹. Bu mekânın işlevsel rolü ve mimari karakteri alanın tümü düşünüldüğünde biçiminden daha önemlidir. Çünkü mimari bölümünde de ifade edildiği gibi iç düzenlemesi atletizmle alakalı olduğuna işaret etmektedir¹¹⁰.

Smintheion'daki Roma hamamları, mimari düzenleme, inşaat, ısıtma teknolojisi, bezeme açısından daha bölgesel anlamda Doğu Akdeniz ve İtalya'daki Roma hamamlarının kronolojik ve tipolojisine uymakta ve birçoğu ile karakteristik özelliklerini paylaşmaktadır. Hatta biçimbilimi açısından düzenlenişi, Sıra tipi planın İtalya dışında geleneksel olarak varlığını gösterir. Ana tip İtalya'dan Suriye'ye kadar Akdeniz'in her tarafında artan bir şekilde popüler olarak görülür.

O zaman Smintheion'daki Roma hamamlarını Roma dünyasında Kutsal Alan Hamamları'nın binlercesi arasında farklı ve hatta ünik yapan şey kutsal agonistik festivalleri ile önde gelen bir kutsal alanda yer alması, hamam salonu gibi diğer özel foksionları ile kutsal alana hizmet etmesi ve bir "kutsal hamam" gibi özgün doğaya sahip olmasıdır¹¹¹. Bu yüzden birincil amaç, Apollon Smintheus Kutsal Alanı'nda var olan bu hamamların neden bu kadar özel olduklarının ve kutsal alanlarındaki Roma hamamlarına duyulan ihtiyacın ne olduğuna cevap ver-

mektir. Özellikle de bu tür hamamların dini, sosyal ve kültürel konteks ve içerik olarak kurulmalarında ne anlam taşıdıklarının irdelenmesi başta atletizm açısından önde gelir.

Atletizm ve Hamamlar

Daha önce de ifade edildiği gibi Roma "kutsal alan hamamları" *panhellenik* kutsal alanların tümünde inşa edilmişlerdir. Ancak hamamlar sadece kutsal alanlara ait bir yapı değildir ve imparatorluğun bütün merkezlerinde özellikle kentlerde atletizm yaşamının ve eğitim ihtiyaçlarının merkezleridir¹¹². Roma hamamları genelde kent merkezlerinde bulunur ve yıkanmanın yanı sıra kültürel bir etkinlik olarak işlev görürler. En erken tarihli Pompeii hamamlarından (MÖ.2.yy) itibaren hamam ile birlikte *palaestranın* birlikte düşünülmesi¹¹³ yıkanmanın yanı sıra atletizmi de başlatan örneklerdir. Atletizm ve atletler üzerine yapılan çalışmalar¹¹⁴ Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemi'nde Yunan atletizmi ve gymnasium kültürünün karmaşık bir rolünü göstermektedir. Roma imparatorluk hamamları Yunan kültürüne has atletizmi Roma kültürüne kabul ettirmiş, hem de atletik ve diğer kültürel unsurları (bahçe, stadyum, koşu pisti, yürüyüş yolu vs.) bir araya getirmiştir¹¹⁵. Çünkü kentler, doğal

¹¹² Yegül 2011, 179-181.

¹¹³ Fagan 2011, 348-349.

¹¹⁴ Roma dünyasında atletizm konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Gardiner 1910; Hyde 1921; Brown 1977; Sansone 1988; Matz 1991; Farrington 1997; van Nijf 2000; van Nijf 2001; Scanlon 2002; Miller 2004; König 2005; Newby 2005; Dombrowski 2009; Farrington 2010.

¹¹⁵ Gymnasium ve atletizm geleneği Büyük İskender'in fetihlerinden sonra önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle MÖ.2. ve 1.yy'da Anadolu, Suriye ve Mısır'da gymnasiumlar inşa edilmiş ve yarışmalar düzenlenmiştir. Bu

¹⁰⁹ Yegül 2015, 251-252, 268-279.

¹¹⁰ Kaplan 2013, 90-91, 97; Kaplan 2015.

¹¹¹ Yegül 2018, 1-4.

olarak saygınlıklarını artırmak, bölge veya kentlerarası anlamda çekicilik kazanmak ve statü elde etmek için agonistik yarışmalar ve yeni oyunlar düzenlemek istemişlerdir¹¹⁶. Ayrıca Roma komutanları, devlet görevlileri ve özellikle imparatorlar, Yunan spor oyunları ve festivalleri ile aktif bir biçimde ilgilenmişler, atletizm dernekleri kurmuşlar, yeni oyunlar düzenlemişler, farklı heykelleri ve mimari yapıları kutsal alanlara adamışlardır¹¹⁷. Özellikle daha önce Hellenistik Dönem'de gymnasiumların Yunan *paideia* düşüncesine uygun olarak ortaya çıkması bu kültürün benimsendiğini ve derin bir etki bıraktığını göstermiş ve hatta Afganistan'a (Ai Khanum)¹¹⁸ kadar yayılmıştır.

Başlangıçta Yunan atletizmine yabancı olan Romalılar, çıplak yapılan Yunan atletizm düşüncesini ve yapılan sporların Roma askeri yaşamında gereksiz olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak çıplak atletizm ilk önce ilgi görmese de daha sonra MÖ.186'da Yunan hayranı senatör olan Marcus Fulvius Nobilior tarafından

Aetolia zaferini kutlamak için Roma'ya taşınır¹¹⁹. Aktium Savaşı'ndan sonra Yunan atletizmine ev sahipliği yapan bütün bölgeler Roma imparatorluğunda birleşirler. Aslında Romalılar bu tarihten önce özellikle Roma etkisi altındaki bölgelerde Romalı komutanlar, daha önce Büyük İskender¹²⁰ olmak üzere Hellenistik kralların rolünü üzerine almış ve zaten atletik festivaller halkasına girmişlerdi¹²¹. Örneğin Aemilius Paulus MÖ.168/167'de Makedonya'da elde ettiği zaferi kutlamak için Amphipolis'te oyunlar organize etmişti¹²². Yunan geleneklerine saygı içerisinde Hellenistik krallara ve Anadolu'daki kentlere elçiler göndermiş ve geleneksel başkan olarak organizasyonda şölen tertip etmişti¹²³. Sulla'nın Olympia ve Epidaurus'ta adakları¹²⁴ ve ayrıca daha sonraki Roma imparatorlarının atletlere ayrıcalık tanınması ve kendilerinin de yarışmacı başkan olarak hareket etmeleri ve oyunların siyasi ve politik olarak huzursuzluk çıkarma amacıyla kullanılmaması için katılmış ve izlemiş olmaları dikkate değer¹²⁵. Hellenistik kralların gelenekleri

gymnasium ve yarışmaların anlamı gelişmekte olan Yunan Polis'i olduklarını açıkça göstermektedir ve özellikle kısmen dinsel festival kültürü olmak üzere Hellenistik Krallar tarafından teşvik edilmişlerdir. Anadolu ve Suriye gymnasiumları için bkz. Groß-Albenhausen 2004, 313-322; Daubner 2015, 149-166; Hellenistik Dönem'de Mısır gymnasiumları için bkz. Habermann 2004, 335-348; Mısır'da yapılan spor aktiviteleri ve krallığın ilişkisi için bkz. Remijsen 2009, 246-271; Remijsen 2010, 98-123; Anadolu atletizm geleneği için bkz. Yegül 2011, 179-213; Roma'nın doğuda politikaları için bkz. Edmondson 1999.

¹¹⁶ Bu manada Anadolu'da yapılan agonların sayısı oldukça fazladır. Bunlar arasında önce Augustus adına düzenlenmiş "Augusteia agonları" (Nikaia, Pergamon, Ankyra), Hadrian adına yapılan "Hadrianeia agonları" (Ankyra, Atina, Ephesos, Smyrna ve Anazarbos) ve Septimius Severus için yapılan "Severcia agonları" (Nikaia, Nikomedeia) önemlidir. Moretti 1953; Karl 1975; Doğu eyaletlerdeki Festivaller ve Agonistik oyunlar ile ilgili bkz. Klose 2005, 125-134.

¹¹⁷ Laurence 2012, 8.

¹¹⁸ Robert 1968, 416-457.

¹¹⁹ Livius 39.22; Augustus'un kurduğu bu organizasyon Roma düşüncesine ve yaşamına uyan şiddet içeren sahneler ile Yunan ephebeia'sından ayrılır. Pleket 1992, s.147-152; van Nijf 2001, 320-327; Newby 2005, 254; Yegül 2011, 145.

¹²⁰ Anabasis'te (*Arrianus, Anabasis; 2.24.6; 3.1.4; 3.6.1; 4.4.1; 5.3.6; 8.3; 16.9; 25.1*) ifade edildiği gibi Büyük İskender, Yunan *paideiasına* uygun olarak Yunan atletizmine önem vermiş ve atletizm yarışmaları düzenlemiştir. Ardılları da bu agonistik geleneği devam ettirmişlerdir. Bunlar içerisinde Ptolemaios İskenderiye'de düzenlediği Yunan geleneğine uygun kendi oyunlarını kurması ile önde gelir. Golden 2008, 16-23; Laurence 2012 s.52.

¹²¹ Pedley 2005, 205-206; Remijsen 2009, 258-260; Laurence 2012, 51.

¹²² Dignas 2002, 114; Paullus'un (hayvanları da içeren) oyunları ile ilgili daha fazla detay için bkz. Edmondson 1999, 77-81.

¹²³ Livius 45.32; Edmondson 1999, 88-89.

¹²⁴ Plutarkhos, *Sulla* 12, 3-5.

¹²⁵ Laurence 2012, 45-46.

takip etmiş olmalarına rağmen oyunlarda ana değişiklik yapmadılar ve Yunan atletizminin uygulandığı tüm bölgeleri tek bir yönetim altında topladılar. Ancak Roma imparatorları tüm atletizm dünyasına etkisi ile Hellenistik krallardan farklılık gösterirler. Buna rağmen yeni oyunların düzenlemesiyle ilgili MÖ.1.yy ve MS.1.yy'da fazla bir kanıt yoktur¹²⁶.

Aktium Savaşı'ndan uzun süre sonra *Panhellenik* oyunların merkezinde dinsel atletik yarışmalar yaygın bir şekilde kutlanmaya başlandı. Başta spor oyunları ile zenginleştirilmiş festivaller sıradan ve tek düze değil farklı konu ve alanlardaki aktiviteleri de kapsar. Özellikle bu festivaller Roma imparatorluk dönemi boyunca ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verebilmek için farklı yollarla kutlandılar. Çünkü Roma İmparatorluğu tek bir etnik grubun değil farklı etnik katılımcıların oluşturduğu yeni kozmopolit bir görünüşe sahipti.

Yunan atletizmini gerçek manada Roma yaşamı ile birleştiren uygulama, Yunan *ephebeia*'sına benzeyen yapısıyla Augustus döneminde kurulan *Iuventus* adlı gençlik organizasyonunun kuruluşu ile gerçekleşir¹²⁷. Roma'nın erken dönemlerinde Doğu ve Batı arasındaki kültürel farklılığın farkında olan Augustus, Yunan ve Roma kültürlerini buluşturan atletizm festivalleri düzenlenmesini teşvik eder¹²⁸. Bu düşüncenin daha etkin sonuçları ise Augustus'un düşüncesinin¹²⁹ devamı olarak Agrippa tarafından hamam bahçelerinde yapılan sporla yıkanmayı bir araya

getirir¹³⁰ ve hamamlar lejyoner hamamları ile vazgeçilmez bir unsur olur¹³¹. Aynı düşünce ve uygulama pek uzun ömürlü olmasa da türünün ilk örneği olan Nero'nun *'gymnasium hamamları'*nda da devam ettirilir. Yunan atletizmi zaman içerisinde hamamların etkinlik programı içerisinde yerini alır. İmparatorların Yunan spor oyunları ve festivalleri ile ilgilenmeleri *phihellen* düşüncesinde olduklarını ve de Roma'nın gücünü göstermenin en güzel yoludur.

Erken imparatorlardan sonra özellikle Traian ve Hadrian döneminde yapılan oyunlarla ilgili yeterli bilgiler edinilmiştir¹³². Benzer şekilde bugüne kadar Roma hamamları ve spor ile ilişkili en önemli belgeler Traianus hamamlarında ele geçmiştir¹³³. Yarışmaların ve oyunların izlenmesi için yapıldıkları anlaşılan büyük yarım daire biçimli oturma yerleri ve stadyumlar dışında, hamamlarda atletizmin gerçek ve kalıcı varlığını gösteren inandırıcı veriler, S.Pietro ve Vincoli Kilisesi ve bahçelerinin altında ele geçen bir grup Yunanca ve Latince yazıttan elde edilmektedir¹³⁴. Bu konuda en önemli bulgu Traianus Hamamları'ndaki atletizmin sürekliliğini gösteren Latince ve Yunanca yazıtlardır¹³⁵. Bu yazıtlarda Herakles Kültü'ne ait profesyonel atletlerin oluşturduğu *Curia Athletarum* (Atletlerin Curia'sı) isimli kulüpten bahsedilir¹³⁶. MS.4.yüzyıla

¹²⁶ Remijsen 2011, 107; Laurence 2012, 59-60.

¹²⁷ König 2005, 27, 48, 56-57; Yegül 2011, 145.

¹²⁸ Augustus döneminde Dodona festivalleri için bkz. Bergmann 1999, 10; Piccinini 2013, 188-192.

¹²⁹ DeLaine 1999b, 70; Pedley 2005, 206; Romalı kimliği üzerine bkz. Edwards 1993; McDonnell 2006.

¹³⁰ Crook 1996, 82; Pelling 1996, 47; Torelli 1996, 934-935; Wilkes 1999, 17; Yegül 2011, 145-146.

¹³¹ Wilkes 199, 19.

¹³² Petzl – Schwertheim 2006, 32-33 (Letter 1,1); Hadrian Dönemi'nde Oenoanda'daki C.Iulius Demosthenes'in desteklediği oyunlar için bkz. Mitchell 1990, 183-193; Laurence 2012, 52-58.

¹³³ Yegül 2006, 202-203.

¹³⁴ Wilkes 1999, 17; Yegül 2006, 202.

¹³⁵ Falconieri 1668.

¹³⁶ Atletizm kulüp veya dernekleri oyuncularınkine benzer şekilde ilk kez Erythrae'de görüldüğü gibi (Keil

kadar varlığını sürdürdüğü, yapı içerisinde gururla sergilenen bu kulübün sporcularının heykellerine ait kaidelerdeki yazıtlardan anlaşılmaktadır¹³⁷. Yegül'e göre bu yazıtlar imparatorluk hamamlarının jimnastik bakımından ele alınmaları ve değerlendirilmelerini gerektirmektedir. Bu heykel kaideleri üzerindeki yazıtlardan, başarı kazanan atletler şerefine onların gerektiği gibi saygı görecekları bir yere dikildikleri anlaşılmaktadır. Traianus Hamamları'nın hangi kesiminde atletizm kulübünün yer aldığı ise belirtilmemektedir¹³⁸. Roma döneminde halka açık hamamların spor etkinlikleri ve atletlerle olan bağlantılarının vurgulandığı en güzel kanıtlar Nero Hamamları'nda kullanılmış atlet figürlü sütun başlığı¹³⁹ ve Caracalla Hamamları'nın *palaestra* mozaiklerinde¹⁴⁰ olduğu gibi hamamların dekorasyonunda zafer kazanan atletlerin ikonografik olarak kullanıldığı betimlemelerdir¹⁴¹. Önceki imparatorlar araba yarışlarına katılırken özellikle Nero, Yunanistan'daki atletizm festivallerine katılan en aktif imparatorudur ve müzik yarışmalarına kadar birçok alanda performans göstermiş ve aktif rol oynamıştır¹⁴². Nero'nun Campus Martius'ta Agrippa Hamamları yakınına yap-

tırdığı hamamlar ve gymnasium ise doğrudan atletizm ile ilgilidir¹⁴³. Yine Argos'taki hamam kompleksinin, kent halkı dışında Nemea oyunlarına katılmak için gelen atletler tarafından da kullandığı ifade edilmektedir¹⁴⁴.

Olympia'da olduğu gibi Isthmia¹⁴⁵ Poseidon kutsal alanında da Isthmia Oyunları'nı kazanan sporcuların portre heykellerinin kutsal alana dikildiği¹⁴⁶ bilinmektedir. Roma döneminde hamam ve sporu bir araya getiren en önemli örneklerden biri de Smintheion Büyük Hamam girişinde ele geçen sporculara ait heykel kaidelerdir (Plan 1, Resim 1). Bu kaidelerin ele geçen ilk örneği 1853 yılında Külahlı köyünde (Gülpınar) bir evin duvarında bulunur. Leake, "*Külahlı köyünde, bir evin duvarında üzerinde yazıt olan kare bir pedestal bulundu*" ifadesi ile Spratt'ın keşfinin önemine işaret eder. Bu pedestal üzerinde "**Uğurlu olsun**" (Ἀγαθὴ τύχη) diye başlayan ifade, 2009-2010 kazılarında ortaya çıkarılan tüm heykel kaidelerinde görülür. MS.2.yüzyıla ait Yunanca yazıtta Romalı prokonsül veya vali olan bir kişi adına "**Smintheia Pauleia**" adı altında Roma döneminde kutlanan¹⁴⁷ oyunlardan bahsedilir. Bu mermer parçası "pedestal" olarak ifade edilmesine karşın bu yazıtta geçen ifadeler ve mermer parçanın özellikleri, kazılarla ele geçen örnekler ile karşılaştırıldığında bunun bir heykel kaidesi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ancak Smintheion sporcu heykellerine ait kaideler¹⁴⁸ (Resim 1) atletizm bağlamında hem hamamın hem de Smintheion'un kültürel bir parçasıdır ve Apollon Smint-

1910, 70-79) MÖ.1.yy'da ortaya çıkar. Dernek veya loncanın görevi üyeleri koruma, çalışma sözleşmesi, heykel adama, atlet ve yöneticileri onurlandırmadır. Laurence 2012, 60-61; Bu kulüpler daha sonra Roma döneminde imparator kültünün aracı haline geldiler ve ayrıca Dionysos ve Herakles rahipleri dışında imparator kültü rahipleri de birlik üyeleri içinde yer almışlardır. Laurence 2012, 62-63; Herakles kültü ve Gymnasium bağlantısı için bkz. Sourvinou-Inwood 1993, 13.

¹³⁷ Ricci 1891, 185-209; Yegül 2006, 202-204; Yegül 2011, 146; Yegül 2018, 1-4.

¹³⁸ Yegül 2006, 202, dn.112.

¹³⁹ Yegül 2011, 147, Res. 60.

¹⁴⁰ Yegül 2011, 147-148, Res.61.

¹⁴¹ Athletizm, spor ve atlet heykelleri ile ilgili bkz. König 2005.

¹⁴² Laurence 2012, 63.

¹⁴³ Newby 2005, 28-31.

¹⁴⁴ Laurence 2012, 190, 196-197.

¹⁴⁵ Gruen 1984, Ch.13-14; Wiseman 2015.

¹⁴⁶ Pausanias 2.1.7.

¹⁴⁷ Spratt 1856, 238-239.

¹⁴⁸ Kaplan 2013, 97-99, Res.17-20.

heus adına yapılmış festivali öne çıkarır. Aynı zamanda bu kaideler sporcu ve hamam ilişkisini ve Büyük Hamam'ın da işlevini ortaya koymaktadır. Yani sporcu ve hamam ilişkisi kutsal alan açısından önem kazanmaktadır. Smintheion Büyük Hamam'da da diğer bazı örneklerde olduğu gibi Apollon adına düzenlenen bu oyunların yapıldığı yer şimdilik bilinmemektedir. Ancak Smintheion Büyük Hamam'da derece alan sporcuların heykellerinin hamam girişine dikilmiş olmaları manidardır (Resim 1). Böylece Traianus Hamamları'nda olduğu gibi burada da başarı kazanan ve ödül alan¹⁴⁹ sporcuların gerektiği gibi saygı görebilecekleri bir yer¹⁵⁰ olarak düşünülen hamamı ön plana çıkarmakta ve atletlerin yıkandığı hamam olma özelliğini vurgulamaktadır. Eğer bu sporcular elit sınıftan¹⁵¹ ise oyunlar çok daha farklı bir anlam kazanmaktadır.

¹⁴⁹ Başarılı sporcuların heykellerinin dikilmesi dışında Smintheia Pauleia oyunlarında ödüllerle ilgili yine heykel kaideleri üzerinde yer alan çelenk/kupa ve palmye betimlemelerden anlaşıldığı gibi iki tür *agonda*dan biri olan "*agones hieroi kai stephanitai*" (kutsal çelenk oyunları) olarak ifade edilebilir. Mitchell 1990, 189-193, 218; Arkaik dönem sporcu ödülleri için bkz. Papakonstantinou 2002; Agonistik ödüllerle ilgili bkz. Klose 2005; Kyle 2015, 132-143; Ayrıca Perge Sikkelerindeki agonistik ödülleri için bkz. Erol-Özdizbay 2012; Atletizm para ödülleri için bkz. Pleket 2014, 29-81, özellikle 59-62; Bölgesel olarak düzenlenen ve elitler arasındaki atletizm (*tehnides*) için bkz. van Nijf 2004, 217; König 2005, 164; Ayrıca Pompeii Isis tapınağı yakınındaki küçük gymnasiumunda Polykleitos'un Doryphoros'unun bir kopyası yer alır ve yarışmalarla ilgili olmalıdır. Yegül 2006, 53.

¹⁵⁰Yegül 2018, 1-4.

¹⁵¹ Pleket 1974, 57-58; Pleket 1992, 147-152; Yunan toplumunda elit sınıfın eğitimi ve güç ile ilişkisi için bkz. Schmitz 1997; Lehmann 2009, 187-204; Roma İmparatorluğu idaresi altında *paideia*nın yaygınlaşması daha çok Favorinus gibi elitler arasındadır; Romalı aydın sınıf Yunan literatürüne, sanat, din ve mimarisine ileri derecede hakimdir ancak Yunanlı ve Yunan kültürüne ile çok bağlantılı ve iç içe olma konusunda ise çekingendirler ve kusur olarak görürler. Gruen 1984, 260-266; Hall 2002, 226.

Çünkü bu uygulama, yönetici sınıfın Roma ile bağlılığına ve işbirliğine işaret eder¹⁵². Özellikle MÖ.2. ve 1. yüzyıllarda Roma Cumhuriyeti ve yerel elitler arasındaki ilişkiyi vurgular şekilde bu kişiler Roma'nın gücü ve elitlerin kendi kentleri ve de Roma'nın gücü arasında bir görevle hareket ettiler¹⁵³. Bu durum imparatorluk döneminde de devam etti. Aynı şekilde Roma Dönemi'nde büyüyen ve gelişen Smintheion'da anıtsal yapıların varlığı MS.1-4.yy'lar arasında artmakta ve Aleksandria Troas ile koşut devam etmektedir. Dolayısıyla Smintheion'da elit sınıfın varlığına da gösterir. Özellikle Augustus döneminde başlayan ve Yunan kültür modasını takip eden elitlerin spor oyunları ve gymnasium kültürü ile boş zaman değerlendirip eğlendikleri anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Çünkü Smintheion'un bağlı olduğu Aleksandria Troas'ta da görüldüğü gibi başta yaşadıkları kent ve önemli panhel-len kutsal alanlarına büyük anıtlar dikerek birbirleri ile yarıştıkları görülür.

Smintheion'daki heykel kaidelerinin yaklaşık olarak tümü Geç Antik Dönemde ya oldukları yerde yan yatırılmış ve üzerine duvar inşa edilmiş ya da doğrudan bir mekânın duvarında köşe taşı olarak kullanılmışlardır. Kaidelerin kullanıldıkları tüm duvarlar, çamur harçlı moloz taş ile örülmüştür. Bu anıtların en önemli yanı, Smintheion'da bir kutsal alan hamamının ortaya çıkartılması ve ilk kez hamama girişin anıtlarla birlikte düzenlenmiş olmasıdır. Ancak spor oyunları için hamam-palaestra kompleksi dışında festivallerin düzenlendiği bir alanın varlığı

¹⁵² Özellikle imparatorluk kültür ve yerel elitler arasındaki bağlantı için bkz. Price 1984.

¹⁵³ Newby 2005, 200, özellikle Chapter 5-6.

¹⁵⁴ Mitchell 1993, 211-220; König 2005, 15-16, 60.

ğını ileri sürmek¹⁵⁵ daha mantıklı görünmektedir. Kutsal alan ise kazılar bölümünde ifade edildiği gibi henüz tamamen kazılmamış 1980 öncesi kazılan ve terk edilen yapıların temizlenmesi ile hamam yapıları ve heykel kaidelerine ulaşılmıştır. Dahası Büyük Hamam'ın bulunduğu hamam kutsal alanın merkezidir ve atletlerin Sminthia Pauleia Oyunları öncesi kutsal alanda kaldıkları süre içerisinde egzersiz ve rahatlamaları için ideal bir yapı olarak gözükmektedir. Ele geçen yazıtlar oyunların popülaritesinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle MS.3.yy'da güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.

Tüm heykel kaideleri, birbirleri ile benzerdir ve genelde yazıtlı ve nadiren de olsa tasvirlidir. Kaidelerin tepesinde yer alan monte izleri ve dübellerden anlaşıldığı kadarıyla bu kaidelerin üzerinde birer bronz heykel bulunmaktaydı. Sonuçta bu anıtlar, Apollon Smintheus adına yapılmış yarışma ve festivallerde ödül ve derece almış sporcuların onurlandırılma yazıtlarıdır ve bu sporcuların heykellerini taşımaktaydı. Ancak heykellerle birlikte bağlayıcı dübel yuvalarındaki metaller bile murçla sökülerek alınmıştır¹⁵⁶. Ayrıca hamama ulaşan ve heykel kaidelerinin yer

aldığı cadde döşemesi de belirli bir noktadan sonra tekrar sökülüştür.

Bu caddenin kuzey bölümünde iki attik sütun kaideye sahip in-antis girişli kare planlı Nişli Yapı'da da (Mermer Salon) yine heykel kaideleri bulunmaktadır (Plan 2). Kaideler üzerindeki yazıtlar ise genelde MS.3.yy'a aittir. Tek örnek olan Latince yazıtlı kaide ise hamamın *apodyterium*'dan (Hamam Salonu) *frigidarium*'a girişte solda yer alır. Toplam 18 kaide hamama giren cadde üzerinde (4 kaide altlığı *in-situ*) ve 9 adet (1 adet parça) ise *in-antis* kare plana sahip Nişli Yapı (mermer salon) içerisinde olmak üzere ele geçen parçalar dışında kaide sayısı 28'dir. Kutsal Yol'un Smintheion'a girdiği noktada keşfedilen parça örnekler de dikkate alındığında yol ve caddenin her iki yanında altar, adak, onurlandırma ve heykel kaidelerinin dizili olduğu anlaşılmaktadır. Bugün kamulaştırma sorunları nedeniyle kazılamayan Büyük Hamam-Kutsal Yol arasındaki bahçenin altında kalan caddenin her iki yanında da bu heykel kaidelerinin devamı olmalıdır (Plan 1).

Erken imparatorluk döneminde başladığı düşünülen Smintheia Pauleia oyunları ve benzer yarışmaların imparator Augustus Dönemi'nde teşvik edildiği ve özellikle Troas bölgesinde Apollon kültüne önem verildiği bilinmektedir. Benzer şekilde Augustus'un her beş yılda bir kendi onuruna düzenlenen atletizm yarışmalarına katıldığı da kabul edilmektedir¹⁵⁷. Üzerinde yazıtları ile Smintheion

¹⁵⁵ Yegül 2018, 1-4.

¹⁵⁶ Bu anıtların muhtemel *in situ* noktaları hamama yakın bölümde dört ayrı altlıkla tespit edilmiş ve kaidelerden dördü bu *in situ* altlıklar üzerine tekrar dikilmişlerdir. Cadde aksını oluşturan temel taşlarının tespit edildiği nokta olan özel bahçe sınırına kadar dayandırılmış ve çevreden toplanan kesme blok taşlar, olası yerlerine konduktan sonra tüm kaideler duvarlardan sökülerek dikilmişlerdir. Anıtların kullanıldığı duvarlar ise cadde aksında kalanlar yeniden örülmüş ve Geç Antik Dönem (Bizans) yerleşimine ait mimari doku korunmuştur. Yaklaşık tüm duvarlar, hamam duvar örgü tekniği ile benzerdir; ancak malzeme ve işçilik geç dönem olduğunu göstermektedir. Özgünel-Kaplan 2011, 220-221.

¹⁵⁷ Yegül 2006, 53. Augustus yolculuğu sırasında izlediği jimnastik oyunlarında kültürlerin karşılıklı olarak kaynaşması için çaba harcar. Capri'deyken Roma giysileri ve Yunan pelerinlerini armağan olarak dağıtır ve "Romalıların Yunanca konuşmaları, Yunanlılar gibi giyinmeleri, Yunanlıların da bunun tersini yapmaları için ısrar eder". Suetonius, *The Lives of the Twelve Caesars* (Çev. A.Thomson), 2006, 98.

heykel kaideleri ve buldukları alan yani hamam girişinde bulunması spor oyunlarının yapıldıkları yer kadar önemlidir. Kaideler, farklı evrelere sahip Smintheion Büyük Hamam ile bağlantılı düzenli bir spor organizasyonun ve bu oyunlara farklı coğrafyalardan sürekli katılan profesyonel sporcuların varlığını kanıtlamaktadır. Anadolu'nun kuzeybatı ucundaki bir Hellen kutsal alanında çok başarılı ve prestijli bir spor organizasyonunun yapıyor olması hamam ve spor arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Çünkü sporcuların büyük kısmı farklı *panbellenik* festivallerde yarışmış sporcular olabileceği gibi bir kısmı da bu coğrafya ve belki de kutsal alan veya yakın çevresinde yaşamını sürdüren kişiler olmalıdır. Ödül almış bir sporcu daha sonra aynı spor için bir eğitmen olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla sporcuların vazgeçemedikleri hamam ve heykellerin kutsal alanın bir parçası olan hamam girişinde yer alması atletizm ve spor geleneği ile bağlantılıdır.

Sonuç olarak Roma ve Anadolu'yu bir araya getiren ve atletlerle hamamlar arasında somut ilişki vardır. Trajanus Hamamlarında Anadolu'dan gelen bir grup profesyonel atleti onurlandıran yazıtlar Herakles kültüne ait yer olan *Curia Athletarum* (Atletlerin Curia'sı), yani "Herakles Atletleri Kulübü" (kolej, lonca=*synod*) ile bağlantılıdır¹⁵⁸. Bu kulüp, dernek veya loncanın görevi üyeleri koruma, çalışma sözleşmesi, heykel adama, atlet ve yöneticileri onurlandırmadır. Bu kulüpler daha sonra Roma döneminde imparator kültürünün aracı haline geldiler

¹⁵⁸ Yegül 2006, 173-178, dn. 111-113; Yegül 2011, 146-148. Parça veya bütün olarak ele geçen atletik yazıtların sayısı 50 yi geçiyor; kimisi kaybolmuş, kimisi (şimdiki kazılardan önce) de yurt dışına çıkarılmış. Yazıtların tümü T. Özhan tarafından yayına hazırlanıyor.

ve ayrıca Dionysos ve Herakles rahipleri dışında imparator kültü rahipleri de birlik üyeleri içinde yer almışlardır¹⁵⁹. Bu Anadolu'lu şampiyon atletlerin loncası ilk önce Hadrianus döneminde, sonra Antonin'ler devrinden 4. asrın başlarına uzanan zaman içinde, imparator izniyle bu hamamda bir 'yer' sahibi oluyorlar. Smintheion'da olduğu gibi kaideleri yazıtlı onlarca heykel (Resim 1) kuşkusuz hamamın uygun bir yerinde (belki kulüp veya kolejin salonunda) sergileniyordu. Traianus Hamamı'nın sporcuları Herakles kültürünün takipçileriydiler. Smintheus sporcuları ise tabii, Apollo kültürünün takipçileri ve onurlandırıcılarıydılar. Sporcu ve Tanrının iç içeliğini gösteren en güzel örnek, Smintheion Büyük Hamamlarda bulunan ve Apollo Smintheus'a (kentlin 'taşıyıcılar loncası' tarafından) adanan bir heykel kaidesi bu ilişkinin olağan üstü özelliğini ve önemini anlatır (Resim 3). Kaide tanrının kutsal simgelerini toplayan ince hatlı, güzel bir kabartma ile süslüdür. Bunlar *tripod*, *omphalos*, defne dalları ve dallardan sarkan incili çelenkler (*infulae*) ve kuzgun, ve kuzgunun gagasında "Apollon'un Smintheion'daki sıfatı olan '*smintbos*' (fare)". Smintheion'da kutsal alanın normal programlı agon yarışmaları için bölgenin, hatta Akdeniz'in her yerinden gelen profesyonel ve amatör sporcuların yer aldığı bilinmektedir.

Bu bağlamda Smintheion sadece normal oyunların yapıldığı kısıtlı bir mekân değil aynı zamanda atletlerin ve yetiştiricilerinin bütün bir yıl boyunca (veya agon dışı zamanlarda da) antrenman yapmaları, yarışmaları, yaşamaları için yaratılmış ve gereken mekân ve tesisleri sağlayan bir yerdi. Gerçek şu ki,

¹⁵⁹ Laurence 2012, 60-63; Herakles kültü ve Gymnasium bağlantısı için bkz. Sourvinou-Inwood 1993, 13.

atletlerin varlığı ve etkinlikleri, hamamlarda ve bu hamamların parçası veya uzantısı olan birçok diğer pratik veya törensel mekânlarla da ilişkiydi. Böylece, Roma'da Traianus Hamamları'nda izlediğimiz "hamamlar ve Anadolu'lu şampiyon atletler" halkası, Anadolu'da Smintheion'da ve kendi şampiyon atletleri ile birleşiyor. Bu denizler ötesi halka, Akdeniz Antik Çağı uygarlığında insanlar, atletler, yarışmalar, törenler ve hamamlar arasındaki bağın önemine ışık tutuyor.

Smintheion'da birbirleri ile yakın ilişkisi olan bir mimari; geniş boşluklara gelişi güzel serpiştirilmiş binalar ve tesisler değil, bir mimari külliye resmidir. Atletlerin heykel kaideleri, Büyük Hamam, Küçük Hamam, Batı Hamam'ı ve Kutsal Yol'a bağlayan mermer bir cadde veya galeri üzerine, kuvvetli, törensel bir aks yaratan, karşılıklı bir sıra olarak yerleştirilmiştir¹⁶⁰. Bu heykel galerisininin kuzeydoğusunda ve galeriye geniş bir sütun sırası ile açılan, görkemli bir 'Mermer Salon' (veya içindeki çeşitli apsidlerine bakarak 'Nişli Bina') var. Bu salon Apollon'un kutsal eşyaları ve diğer kült heykellerini sergileyen bir tören ve onurlandırma mekânı olmalıdır. Bütün bu yapı ve düzenlemeler (Kutsal Yol, şeref ve kült salonu, heykel galerisi, ve hamamlar, vs.) birbirleriyle olan özel mimari ve ikonografik, somut ve soyut ilişkinin önemini ortaya koyar (Plan 1).

Harita, Plan ve Resimler Listesi

Harita 1: Metinde ismi geçen yerleşimler ve kutsal alanlar.

Plan 1: Smintheion.

Plan 2: Mermer Salon (Nişli Yapı).

Resim 1: Hamam girişinde ve Mermer Salon önünde yer alan heykel kaideleri.

Resim 2: Apollon Kitharodos heykel parçası.

Resim 3: Heykel kaidesi üzerinde Apollon'un sembolleri.

¹⁶⁰ Kaplan 2013, 97.

KAYNAKÇA

- Allason-Jones 1996 L. Allason-Jones, “Conventina’s Well”, içinde: S. Billington – M. Green (ed.), *The Concept of the Goddess*, (London 1996) 107-119.
- Aller 1998 Tana Joy Aller, *Roman Healing Spas in Italy, A Study in Design and Function* (Edmonton 1998).
- Ameling 1983 W. Ameling, *Herodes Atticus* (Hildesheim 1983).
- Bender 1993 B. Bender, “Introduction: Landscape-Meaning and Action”, içinde: B. Bender (ed.), *Landscape: Politics and Perspectives* (Oxford 1993)1-2.
- Bergmann 1999 B. Bergmann, “Introduction: the Art of Ancient Spectacle”, içinde: B. Bergmann – C. Kondoleon (ed.), *The Art of Ancient Spectacle* (basıldığı şehir 1999) 9-35.
- Boeft – Bremmer 1982 J. den Boeft – J. Bremmer, “Notiunculae Martyrologicae II”, *Vigiliae Christianae* 36, 1982, 383-402.
- Bookidis 1993 N. Bookidis, “Ritual Dining at Corinth”, içinde: N. Marinatos – R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries, New Approaches* (basıldığı şehir 1993) 46-51.
- Bremmer 1994 J. N. Bremmer, *Greek Religion* (Oxford 1994).
- Bronner 1971 O. Bronner, “Paul and the Pagan Cults at Isthmia”, *HTR* 64.2/3, 1971, 169-187.
- Brown 1977 T. S. Brown, “Alexander and Greek Athletics, in Fact and in Fiction”, içinde: K.H. Kinzl (ed.), *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory* (New York 1977) 76-88.
- Calomino 2012 D. Calomino, “Actia Nicopolis. Coinage, Currency and Civic Identity (27 BC-AD 268)”, içinde: F. L. Sánchez (ed.), *City and the Coin in the Ancient and Early Medieval Worlds* (Oxford 2012) 103-116.
- Cartledge 1985 P. Cartledge, “The Greek religious festivals”, içinde: P. E. Easterling – J. V. Muir (ed.), *Greek Religion and Society* (Cambridge 1985) 98-127.
- Chrysostamou – Kefallonitou 2001 P. Chrysostamou – F. Kefallonitou, *Nikopolis* (Athens 2001).
- Cook 1973 J. M. Cook, *The Troad, An Archaeological and Topographical Study* (Oxford 1973).
- Cook 1988 J. M. Cook, “Cities in and around the Troad”, *BSA* 83, 1988, 7-19.
- Crook 1996 J. A. Crook, “Political History, 30 B.C. to A.D.14”, içinde: A. K. Bowman - E. Champlin - A. Lintott (ed.), *The Cambridge*

- Ancient History X* (Cambridge 1996) 70-112.
- Daubner 2015 F. Daubner, “Gymnasien und Gymnasiarchen in den syrischen Provinzen und in Arabien”, içinde: P. Scholz – D. Wiegandt (ed.), *Das kaiserzeitliche Gymnasium* (Berlin 2015) 149-166.
- DeLaine 1999 J. DeLaine, “Benefactions and urban renewal: bath buildings in Roman Italy”, içinde: J. DeLaine – D. E. Jonston (ed.), *Roman Bath and Bathing* (Portsmouth 1999) 67-74.
- Dombrowski 2009 D. A. Dombrowski, *Contemporary Athletics and Ancient Greek Ideals* (Chicago 2009).
- Doxiades 1972 C. A. Doxiades, *Architectural space in Ancient Greece* (Cambridge 1971).
- Edmondson 1999 J.C. Edmondson, “The Cultural Politics of Public Spectacle in Rome and the Greek East, 167-166 BCE.”, içinde: B. Bergmann – C. Kondoloen (ed.), *The Art of the Ancient Spectacle* (New Haven 1999) 77-95.
- Edwards 1993 Catharine Edwards, *The Politics of Immorality in Ancient Rome* (Cambridge 1993).
- Erol-Özdizbay 2012 A. Erol-Özdizbay, “Perge Sikkelerinde Agonistik Ödül Taçları”, *Adalya* 15, 2012, 203-221.
- Erskine 2005 A. Erskine, “Unity and Identity: shaping the past in the Greek Mediterranean”, içinde: E.F. Gruen (ed.), *Cultural Borrowings and Ethnic Appropriations in Antiquity* (Stuttgart 2005) 121-137.
- Fagan 1999 G. G. Fagan, *Bathing in Public in the Roman World* (Michigan 1999).
- Fagan 2011 G. G. Fagan, “Socializing at the Baths”, içinde: M. Peachin (ed.), *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World* (Oxford 2011) 358-373.
- Falconieri 1668 O. Falconieri, *Inscriptiones Athleticae* (Rome 1668).
- Farrington 1997 A. Farrington, “Olympic Victors and the popularity of the Olympic Games in the Imperial Period”, *Tyche* 12, 1997, 15-46.
- Farrington 2010 A. Farrington, “The origin of the victors in the Isthmian Games”, içinde: A. D. Rizakes – C. E. Lepenioti (ed.), *Roman Peloponnese III: Society, Economy and Culture under the Roman Empire: Continuity and Innovation* (Athens 2010) 421-429.
- Frisch 1975 P. Frisch, *Die Inschriften von Ilion* (Bonn 1975).
- Gardiner 1910 E. N. Gardiner, *Greek Athletic Sports and Festivals* (London 1910).
- Gleason 1995 M. W. Gleason, *Making men: sophists and self-presentation in ancient*

- Rome (Princeton 1995).
- Golden 2008 M. Golden, *Greek Sport and Social Status* (Austin 2008).
- Grabar 1954 O. Grabar, “The Painting of the Six Kings at Quşayr’Amrah”, *Ars Orientalis* 1, 1954, 185-187.
- Groß-Albenhausen 2004 K. Groß-Albenhausen, “Bedeutung und Funktion der Gymnasien für die Hellenisierung des Ostens”, içinde: D. Kah – P. Scholz (ed.), *Das Hellenistische Gymnasium* (Berlin 2004) 313-322.
- Gruen 1984 E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome* (London 1984).
- Guhl – Koner 1896 E. Guhl – W. Koner, *The Life of the Greeks and Romans, Described from Antique Monuments* (London 1896).
- Habermann 2004 W. Habermann, “Gymnasien im ptolemäischen Ägypten: Eine Skizze”, içinde: D. Kah – P. Scholz (ed.), *Das Hellenistische Gymnasium* (Berlin 2004) 335-348.
- Hall 2002 J. M. Hall, *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture* (Chicago 2002).
- Haverfield 1915 F. Haverfield, *The Romanization of Roman Britain* (Oxford 1915).
- Hingley 2005 R. Hingley, *Globalizing Roman Culture: unity, diversity and empire* (London 2005).
- Hyde 1921 W. W. Hyde, *Olympic Victor Monuments and Greek Athletic Art* (Washington 1921).
- Jones 2007 C. P. Jones, “Three New Letters of the Emperor Hadrian”, *ZPE* 161, 2007, 145-156.
- Kaplan 2007 D. Kaplan, “Khrysa?/Gülpınar’daki Arkaik Apollon Smintheus Kültü Üzerine Gözlemler”, içinde: E. Öztepe – M. Kadıoğlu (ed.), *Patronus, Coşkun Özgünel’e 65.Yaş Armağanı / Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag* (İstanbul 2007) 231-239.
- Kaplan 2013a D. Kaplan, ‘Smintheion Roma Hamamı’, içinde: C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde* (İstanbul 2013) 81-100.
- Kaplan 2013b D. Kaplan, ‘Smintheion Roma Dönemi Su Depoları’, içinde: C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde* (İstanbul 2013) 101-116.
- Kaplan 2015 D. Kaplan, “Roman Baths and Related Structures”, içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, In Search of Apollon Smintheus* (İstanbul 2015) 65-92.
- Kaplan 2016 D. Kaplan, “Smintheion-Aleksandrea Troas Yolu, Ne İçindi? Jeolojik, Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Güzergâh ve İşlevi”, *Anadolu / Anatolia* 42, 2016, 49-94.

- Kaplan 2018 D. Kaplan, *The Roman Baths and Related Structures* (Çanakkale 2018).
- Keil 1910 J. Keil, "Forschungen in Erythrae I", *ÖJH* 13, 1910, 70-79.
- Klose 2005 D. O. A. Klose, "Festivals and Games in the Cities of the East during the Roman Empire", içinde: C. Howgego – V. Heuchert – A. Burnett (ed.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces* (Oxford 2005) 125-134.
- König 2001 J. König, "Favorinus' Corinthian Oration in its Corinthian context", *The Cambridge Classical Journal* 47, 2001, 141-168.
- König 2005 J. König, *Athletics and Literature in the Roman Empire* (Cambridge 2005).
- Krencker 1929 D. Krencker, *Die Trierer Kaiserthermen* (Augsburg 1929).
- Kyle 2015 D. G. Kyle, *Sport and Spectacle in the Ancient World* (Oxford 2015).
- Laurence ve diğ. 2011 R. Laurence – S. E. Cleary – G. Sears, *The City in the Roman West c. 250 BC - c. AD 250* (Cambridge 2011).
- Laurence 2012 K. A. Laurence, *Roman Infrastructural Changes to Greek Sanctuaries and Games: Panbellenism in the Roman Empire, Formations of New Identities* (Michigan 2012).
- Lehmann 2009 C. M. Lehmann, "Early Greek trainers", *Journal of Sport History* 36, 2009, 187-204.
- Lenz 1798 C. G. Lenz, *Die Ebene von Troja nach dem Grafen Choiseul-Gouffier und andern neuern Reisenden*, 1798.
- Levick 1996 B. M. Levick, "Greece (Including Crete and Cyprus) and Asia Minor from 43 B.C. to A.D.69", içinde: A. K. Bowman - E. Champlin - A. Lintott (ed.), *The Cambridge Ancient History X* (Cambridge 1996) 641-675.
- MacMullen 2000 R. MacMullen, *Romanization in the Time of Augustus* (New Haven 2000).
- Marcadé 1957 J. Marcadé, "Sculptures argiennes", *BCH* 81, 1957, 415-421.
- Marinatos 1993 N. Marinatos, "Greek Sanctuaries as Places of Refuge", içinde: N. Marinatos – R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries, New Approaches* (London 1993) 228-233.
- Mattingly 2004 D. Mattingly, "Being Roman: expressing identity in a provincial setting", *JRA* 15, 2004, 5-25.
- Matz 1991 D. Matz, *Greek and Roman Sport, A Dictionary of Athletes and Events from the Eight Century B.C. to the Third Century A.D.* (London 1991).
- McDonnell 2006 M. A. McDonnell, *Roman manliness: "virtus" and the Roman Re-*

- public* (Cambridge 2006).
- Millar 1993 F. Millar, *The Roman Near East 31 BC - AD 337* (Cambridge 1993).
- Miller 1887 K. Miller, *Die Weltkarte des Castorius genannt Die Peutingeresche Tafel* (Ravensburg 1887).
- Miller 2004 S. G. Miller, *Ancient Greek Athletics* (London 2004).
- Millett 1990 M. Millett, *The Romanization of Britain* (Cambridge 1990).
- Mitchell 1990 S. Mitchell, "Festivals, Games, and Civic Life in Roman Asia Minor", *The Journal of Roman Studies* 80, 1990, 183-193.
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor* (Oxford 1993).
- Moretti 1953 L. Moretti, *Iscrizioni Agonistiche Greche* (Rome 1953).
- Mylonopoulos 2006 J. Mylonopoulos, "Greek Sanctuaries as Places of Communication through Rituals: An Archaeological Perspective", içinde: E. Stavrianopoulou (ed.), *Ritual and Communication in the Graeco-Roman World* (Liège 2006) 69-110.
- Newby 2005 Z. Newby, *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue* (Oxford 2005).
- Nielsen 1993 I. Nielsen, *Thermae et Balnae; The Architectural and Cultural History of Roman Public Baths* (Aarhus 1993).
- Örsted 1985 P. Örsted, *Roman Imperial Economy and Romanization* (Copenhagen 1985).
- Özgünel 2001 C. Özgünel, *Smintheion, Troas'ta Kutsal Bir Alan* (Ankara 2001).
- Özgünel – Kaplan 2011 C. Özgünel – D. Kaplan, "2009 Yılı Gölpinar Kazıları (30.yıl)", *32.Kazı Sonuçları Toplantısı 1.Cilt* (Ankara 2011) 212-229.
- Özhan 2015 T. Özhan, "New Inscriptions from Smintheion; Dedications, Epitaphs, and Fragments", içinde: C. Özgünel (ed.), *Smintheion; In Search of Apollo Smintheus* (İstanbul 2015)105-123.
- Özhan 2016 T. Özhan, "Aleksandria Troas'ta Agon'lar ve Smintheion'dan Yeni bir yazıt Fragmanı", *Eskiçağ Yazıları 10, AKRON* 13, 2016, 257-275.
- Papakonstantinou 2002 Z. Papakonstantinou, "Prizes in Early Archaic Greek Sport", *Nikephoros* 15, 2002, 51-67.
- Pedley 2005 J. Pedley, *Sanctuaries and The Sacred in the Ancient Greek World* (Cambridge 2005).
- Pelling 1996 C. Pelling, "The Triumviral Period", içinde: A. K. Bowman - E. Champlin - A. Lintott (ed.) *The Cambridge Ancient History X*

- (Cambridge 1996) 1-69.
- Petzl – Schwertheim 2006 G. Petzl – E. Schwertheim, *Hadrian und die dionysischen Künstler: drei in Alexandria Troas neugefundene Briefe des Kaisers an die Künstler-Vereinigung* (Bonn 2006).
- Piccinini 2013 J. Piccinini, “Dodona at the time of Augustus, A Few Notes”, içinde: M. Galli (ed.), *Roman Power and Greek Sanctuaries: Form of Interaction and Communication, Tripodes 14* (Athens 2013) 1771-192.
- Poehler 2011 E. Poehler, “Practical matters: Infrastructure and the Planning for the Post-Earthquake forum at Pompeii”, içinde: E. Poehler – M. Flohr – K. Cole (ed.), *Pompeii; Art, industry and infrastructure* (Oxford 2011) 149-163.
- Price 1984 S. R. F. Price, *Rituals and Power, The Roman imperial cult in Asia Minor* (Cambridge 1984).
- Pleket 1974 H. W. Pleket, “Zur Soziologie des antiken Sports”, *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 36, 1974, 56-58.
- Pleket 1992 H. W. Pleket, “The Participants in the Ancient Olympic Games: Social Background and Mentality”, içinde: W. Coulson – H. Kyrieleis (ed.), *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games* (Athens 1992) 147-152.
- Pleket 2014 H. W. Pleket, “On the Sociology of Ancient Sport”, içinde: Thomas F. Scanlon (ed.), *Sport in the Greek and Roman Worlds* (Oxford 2014) 29-81.
- Potter 2010 D. S. Potter, “Appendix: Two documents illustrating imperial control of public entertainment”, içinde: David. S. Potter – David J. Mattingly (ed.), *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire* (Michigan 2010) 351-371.
- Remijsen 2009 S. Remijsen, “Challenged by Egyptians: Greek Sports in the Third Century BC”, *International Journal of the History of Sport* 26.2, 2009, 246-271.
- Remijsen 2010 S. Remijsen, “Challenged by Egyptians: Greek Sports in the Third Century BC”, içinde: Z.Papakonstantinou (ed.), *Sport in the Cultures of the Ancient World: New Perspectives* (London 2010) 98-123.
- Remijsen 2011 S. Remijsen, “The So-Called “Crown-Games”: Terminology and Historical Context of the Ancient Categories for Agons”, *ZPE* 177, 2011, 97-109.
- Renfrew 1985 C. Renfrew, *The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi* (London 1985).
- Ricci 1891 S. Ricci, *LA ΕΥΣΤΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Ε La Curia Athletarum,*

- Bulletino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 19.4, 1891, 185-209.
- Ricl 1996 M. Ricl, "Epigraphical Survey in Alexandria Troas", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13.1, 1996, 7-13.
- Ricl 1997 M. Ricl, *The Inscriptions of Alexandria Troas* (Bonn 1997).
- Robert 1968 L. Robert, "De Delphes a l'Oxus. Inscriptions Grecques Nouvelles de la Bactrine", *CRAI*, 112.3, 1968, 416-457.
- Robinson 2016 B. A. Robinson, "Landscape and Setting", içinde: Margaret M. Miles (ed.), *A Companion to Greek Architecture* (Malden 2016) 3-14.
- Roccos 1998 L. J. Roccos, "Votive Reliefs to Apollo Kitharoidos from Asia Minor: External and Regional Influence", içinde: O. Palagia – W. Coulson (ed.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture* (Oxford 1998) 261-270.
- Rook 1992 T. Rook, *Roman Baths in Britain* (Buckinghamshire 1992).
- Rostovtzeff 1957 M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford 1957).
- Roueché 1993 C. Roueché, *Performers and partisans at Aphrodisias in the Roman and late Roman Periods* (London 1993).
- Sansone 1988 D. Sansone, *Greek Athletics and The Genesis of Sport* (Berkeley 1988).
- Sauer 1997 E. Sauer, "the Augustan army spa at Bourbonne-les-Bains", içinde: A. Goldsworthy – I. Hayes (ed.), *Roman Army as a Community* (Portsmouth 1997) 52-79.
- Scanlon 2002 T. F. Scanlon, *Eros and Greek Athletics* (Oxford 2002).
- Scheid 1991 J. Scheid, "Sanctuaries et thermes sous l'Empire", *Les Thermes romaines*, 1991, 205-214.
- Schmitz 1997 T. Schmitz, *Bildung und Macht: Sozialen und politischen Funktion der zweiten Sophistik in der griechischen Welt der Kaiserzeit* (München 1997).
- Scott 2013 M. Scott, *Space and Society in the Greek and Roman Worlds* (Oxford 2013).
- Schmitz 1997 T. Schmitz, *Bildung und Macht: zur sozialen und politischen Funktion der zweiten Sophistik in der griechischen Welt der Kaiserzeit* (Munich 1997).
- Scott 2010 M. C. Scott, *Delphi and Olympia: The spatial politics of Panhellenism in the Archaic and Classical periods* (Cambridge 2010).
- Shear 2012 J. L. Shear, "Hadrian, the Panathenaia, and the Athenian Calendar", *ZPE* 180, 2012, 159-172.

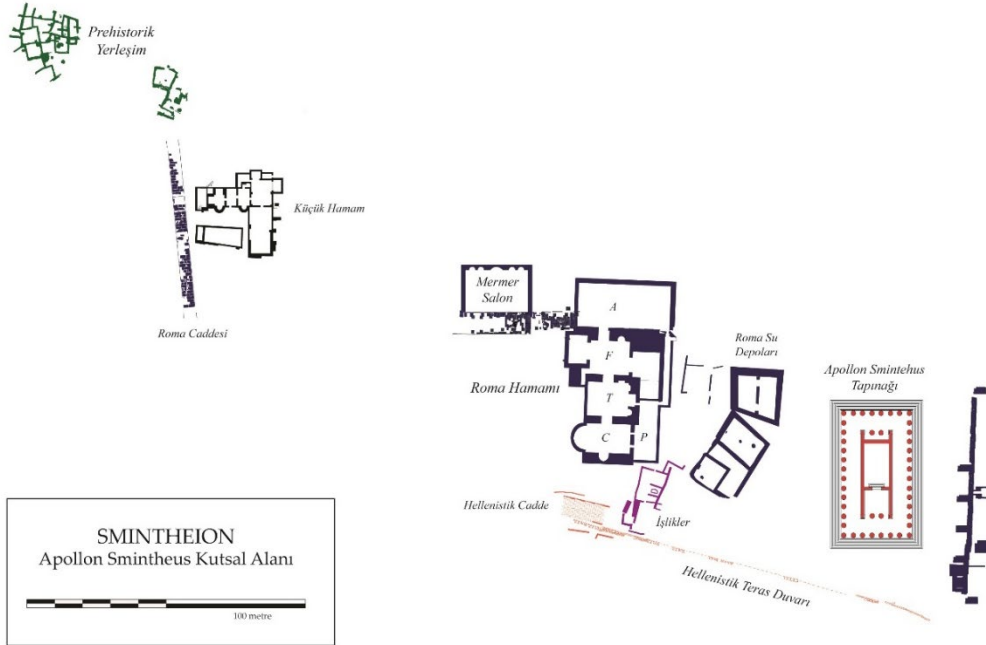
- Sinn 1993 U. Sinn, “Greek Sanctuaries as Places of Refuge”, içinde: N. Marinatos – R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries, New Approaches* (London 1993) 88-109.
- Sourvinou-Inwood 1993 C. Sourvinou-Inwood, “Early Sanctuaries, the eighth century and ritual space, Fragments of a discourse”, içinde: N. Marinatos – R. Hägg (ed.), *Greek Sanctuaries, New Approaches* (London 1993) 1-17.
- Spawforth 2012 A. J. S. Spawforth, *Greece and the Augustan cultural revolution* (Cambridge 2012).
- Spratt 1856 R. N. Spratt, “On the Site of the Temple of Apollo Smintheus”, *Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom*, Second series Vol.5,1856, 236-242.
- Stek 2014 T. Stek, “Roman imperialism, globalization and Romanization in early Roman Italy, Research questions in archaeology and ancient history”, *Archaeological Dialogues* 21.1, 2014, 31-64.
- Şahin 1999 M. Şahin, “Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos: Tanrının Tipolojisi, Kült Merkezleri; Adak Levhalarının Lokalizasyonu ve Tarihlendirilmesi Üzerine bir Deneme”, *Anadolu Araştırmaları* XV, 1999, 283-429.
- Tobin 1997 J. Tobin, *Herodes Attikos and the City of Athens: patronage and conflict under the Antonines* (Amsterdam 1997).
- Torelli 1996 M. Torelli, “Roman Art, 43 B.C.to A.D.69”, içinde: A. K. Bowman – E. Champlin – A. Lintott (ed.), *The Cambridge Ancient History X* (Cambridge 1996) 930-958.
- Trümper 2014 M. Trümper, “Bathing in the Sanctuaries of Asklepios and Apollo Maleatas at Epidaurus”, içinde: A. Avramidou – D. Demetriou, *Approaching the Ancient Artifact; Representation, Narrative, and Function, A Festschrift in Honor of H. Alan Shapiro* (Berlin 2014) 211-232.
- van Dommelen – Terrenato 2007 P. A. R. van Dommelen – N. Terrenato (Ed.), *Articulating local culture: power and identity under the expanding Roman Republic* (Portsmouth 2007).
- van Nijf 2000 O. van Nijf, “Athletics, festivals and Greek identity in the Roman east”, *PCPS* 45, 2000, 176-200.
- van Nijf 2001 O. van Nijf, “Local heroes: athletics, festivals and elite-fashioning in the Roman East”, içinde: S. Goldhill (ed.), *Being Greek under the Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire* (Cambridge 2001) 306-334.
- van Nijf 2003 O. van Nijf, “Athletics, *andreia*, and the *Askesis*-culture in the Roman East”, içinde: R. Mark – I. Sluter (ed.), *Andreia: Studies in Mainless and Courage in Classical Antiquit* Leiden 2003, 263-

- 286.
- van Nijf 2004 O. van Nijf, “Athletics and *paideia*. Festivals and physical education in the world of the Second Sophistic”, içinde: Barbara E. Borg (ed.), *Paideia: The World of the Second Sophistic* (Berlin 2004) 203-228.
- Versylus 2014 M. J. Versylus, “Understanding objects in motion. An archaeological dialogue on Romanization”, *Archaeological Dialogues* 21.1, 2014, 1-20.
- Wallace-Hadrill 2008 A. Wallace-Hadrill, *Rome’s Cultural Revolution* (Cambridge 2008).
- Wallner 1997 C. Wallner, *Soldatenkaiser und Sport* (Frankfurt 1997).
- Weiss 1996 P. Weiss, “Alexandria Troas: Griechische Traditionen und Mythen in einer römischen Colonia”, içinde: E. Schwertheim – H. Wiegartz (ed.), *Die Troas. Neue Forschungen und Alexandria Troas II* (Bonn 1996) 157-173.
- Wilkes 1999 J. J. Wilkes, ‘Approaching Roman baths’, içinde: J. DeLaine - D. E. Jonston (ed.), *Roman Bath and Bathing* (Portsmouth 1999) 18-23.
- Wiseman 2015 J. Wiseman, “Agonistic Festivals, Victors, and Officials in the Time of Nero: An Inscribed Herm from the Gymnasium Area of Corinth”, içinde: Elizabeth R. Gebhard – Timothy E. Gregory (ed.), *Bridge of the Untiring Sea: The Corinthian Isthmus from Prehistory to Late Antiquity* (basıldığı şehir 2015) 193-246.
- Woolf 1994 G. Woolf, “Becoming Roman, Staying Greek. Culture, identity and the civilizing process in the Roman East”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 40, 1994, 116-143.
- Yavis 1949 C. G. Yavis, *Greek Altars, Origins and Typology; Including the Minoan-Mycenaean Offertory Apparatus* (Saint Luis 1949).
- Yegül 2006 F. Yegül, *Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma*, (Çev. E. Erten) (İstanbul 2006).
- Yegül 2011 F. Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma*, (Çev. Emel Erten) (İstanbul 2011).
- Yegül 2013 F. Yegül, “Development of Baths and Public Bathing during the Roman Republic”, içinde: J. DeRose Evans (ed.) *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic* (Oxford 2013).
- Yegül 2015 F. Yegül, “Roman Baths at Isthmia and Sanctuary Baths in Greece”, içinde: Elizabeth R. Gebhard - Timothy E. Gregory (ed.), *Bridge of the Untiring Sea: The Corinthian Isthmus from Prehistory to Late Antiquity* (Princeton 2015) 247-270.
- Yegül 2018 F. K. Yegül, “Introduction: The Importance of the Roman

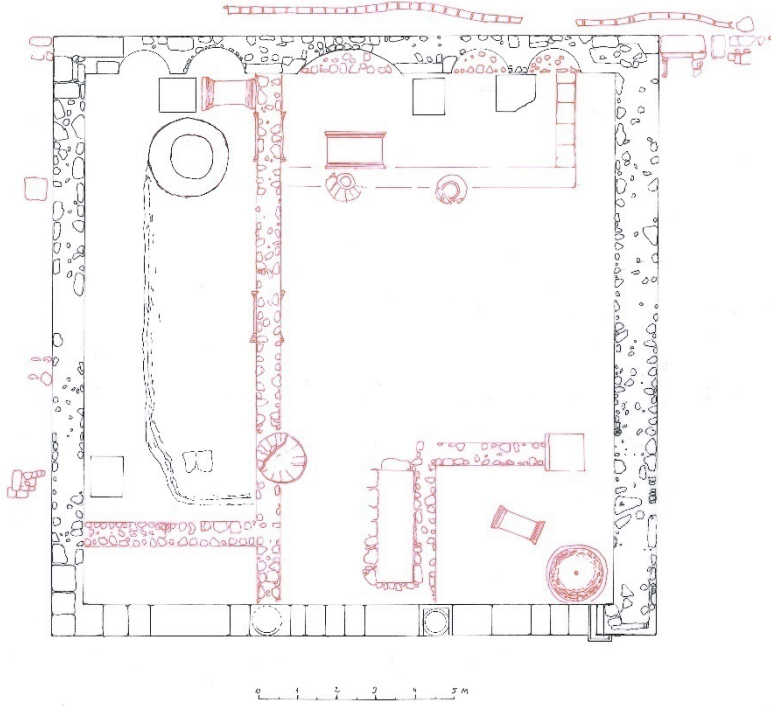
- Ziegler 1985
- Baths at the Sanctuary of Apollo Smintheus”, içinde: *The Roman Baths and Related Structures* (Ankara 2018) 1-4.
- R. Ziegler, *Städtisches Prestige und Kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. Und 3. Jahrhundert N. Chr.* (Düsseldorf 1985).

Harita 1

Plan 1

Plan 2

Resim 1

Resim 2

Resim 3